

Վահան Թորոսեանց

Հաճի Մարկոս աղա

Ա

1895-ի կոտորածէն առաջ արդէն Մարտիկյան տունը իր հարստութենէն խոշոր մաս մը կորստւնցուցած էր տան մեծ տղա՝ Հաճի Մարկոս աղայի համառության պատճառով, որովհետև պետք եղած կամ չեղած տեղը ուրիշներու համար քեֆի եղած էր, իսկ մնացած մյուս մասն ալ կոտորածը եկավ լափել և Մարտիկյան տունը բոլորովին աղքատացնել:

Խարբերոցիի համար նախկին մեծատան շքեղության անկումն առաջացած պատիվը փրկելու միակ միջոցը Ամերիկան է:

Եվ օր մըն ալ, կոտորածէն երկու ամիս հետո, Հաճի Մարկոս աղա իր քով կանչեց իր մեծ տղան: Մեսրոպը, որ ամուսնացած էր և փոքրիկ զավկի մըն ալ տեր արդէն, և զանազան առակներով, ավետարանական պատմությանց մեջբերումներով սկսավ իր նպատակը բացատրել:

Տղաս, հրնկ-մընկ ընելը օգուտ չունի, բոլորը գացին, դուն ալ գնա և մեզ արցրկութենէ ազատե՛, Ամերիկան հրեշ չէ՞ ա, մարդ չի կըլլեր, եթէ դուն այնտեղ մարդ մը չըլլաս մարդուկ մը կ'ըլլաս, ետևեղ կամաց-կամաց, Օվանեսն ու Պողիկն ալ կը դրկեն, պարտքերնես կազատինք, նամուսնիս ալ տեղը կուգա:

Մեսրոպ ձայն-ձուն չի կրցավ բարձրացնել, միայն քթին տակ հագիվ հանդգնեցավ մլավել:

Պապաս, աղեկ կ'ըսես, բայց հարսը ի՞նչ պիտի ընեն:

Յավրու՛ս, հարսը դրացիին քով չես թողուր և կ'երթաս, իմ քով կը մնա, մայրդ գավակի պես կը պահես մինչև որ դառնաս տուն գաս, ի՞նչ ընենք, բախտերնիս այսպես եկավ:

Մեսրոպ այդ իրիկուն տատապալի խոհերու մեջ ընկղմեցավ և նախընտրեց առայժմ իր երիտասարդ կնոջը ոչինչ չի հայտնել, մինչև ամեն ինչ իրականանար:

Հաճի Մարկոս աղա մյուս օրն իսկ գնաց շուկա և շահագործելով իր նախկին մեծատան անունը՝ կրցավ ձեռքե փոխդրամ վերցնել՝ Մեսրոպը ձգելու համար Նոր Աշխարհ:

Բայց, քանի ժամանակը կանցներ, Մեսրոպի մտքին մեջ կծանրանար իր կինը և մեկ հատիկ փոքրիկը ձգելու և հեռանալու գաղափարը, մանավանդ որ հարսի և կեսրոջ հարաբերությունները լավ չէին:

Հաճի Մարկոս աղա կը ներկայացներ Խարբերդի հին դասը իր բոլոր ուժեղ ավանդույթներով, որուն համար կինը ուրիշ բան մը չէր, եթե ոչ պագնելու կոշիկ մը, կոշիկի մը հետ վարվելու մտահոգությամբ մը միայն երջանկացած:

Հարսը՝ Աղավնին, պետք էր արթննար առտվան արևածագին, խոշոր, խանի պես տունը պիտի մաքրեր, կովը կթեր, լվացքը ըներ, կերակուրը պատրաստեր, իրիկունը օղին և իր բոլոր շքեղությունները պատրաստեր, նույնիսկ մտահոգված պիտի ըլլար իր կեսրոջ՝ Աննա Խաթունին քթախտի մասին մտածել:

Այս բոլորեն հետո տակավին ժամանակ պիտի գտներ իր գավկին հոգ տանելու, հյուրերուն հսկելու, անկողինները փռելու իրիկվան և ծալլելու և տեղը շարելու առավոտուն և տակավին ուրիշ ինչ անակնկալներ:

Ապա և հարսը իրավունք չուներ հիվանդանալու: Եթե պատահեր, որ Աղավնին այսպիսի օրինազանցություն մը գործեր՝ Հաճի Մարկոս կսկսեր իր կոպտության կլասիկ խաղը խաղալ խեղճ հարսին վրա:

Չամչնար, շնթկեր պատկեր է, առանց մտածելու, որ տունը ոտքի ելեր և կերթա, անամ'ոթ քեզի:

Հարսը շիտակ հիվանդ է, պապա, կը մյավեր Մեսրոպը, բայց Հաճի Մարկոս ավելի ձայնը կը բարձրացներ, որպեսզի հասկցներ նաև դրացիներուն, որ հարսը պատկեր է ծուլութեան համար:

Աղավնիի կեսուրը, սակայն, միամիտ և բարի կին մըն էր, կը մոտենար հարսնուկի սնարին, պետք եղած հոգը կը տաներ թե՛ իր գավկի սիրույն և թե՛ վերջապէս «էլին աշխիւնը» պետք էր քիչ մը հոգատարություն գտներ իր մոտ:

Բայց այս բոլորը Հաճի Մարկոսեն գաղտնի, որպեսզի պատճառ չըլլար, որ այդ հրեշ-մարդուն դները շարժեին, երևան գային ավելի դժնդակ և այլանդակ ձևերով տանը մեջ:

Երբեմն տան մութ անկյուններուն մեջ մեծ տղան և մայրը իրարու դերդ կուլային և կը մխիթարվեին:

Օդուլ, ես 35 տարի է կը քաշիմ, որ չի մեռա, Աստված նայեցա՞վ իմ գավակներուս երեսը, որ որք չի մնան, եթե ոչ քաշվելիք բան չէ, համբերէ՛, համբերէ՛:

Համբերեմ, լավ, այս, բայց մինչև ե՞րբ, օր մըն ալ համբերանքս կը հատնի և ալ այնտեղ Աստված գործ չունի:

Մեսրոպի համբերանքը չէր հատներ, սակայն, միայն իր մոր առջև տղամարդու հոխորտանքներ էր, որ ցույց կուտար: Երբոր հորը առջև կը կենար, Մեսրոպ կը նմաներ ճիշտ բռնված մուկի մը, որ միայն կը մտածե ծակ մը մտնել և իր օձիքը ազատել, առանց կարենալ ազատության և անկախության ճիգ մը փորձելու:

Իսկ խեղճ հարսնուկը իր ամուսինին մուկութենէն ավելի հուսահատված՝ միշտ կճգներ ավելի ցածր քաշել և տեղի չտալ նոր և ավելի տգեղ բարդություններու:

Բայց երբեմն, և երբեմն միայն կը փորձեր իր ամուսինը հրավիրել քիչ մը անկախության:

Ա՛յ մարդ, երբեք շնորհք չունիս, քիչ մը ձայնդ բարձրացուր:

Բայց Մեսրոպի մեջ մեռած էր ընթաստության որևէ փոքրիկ կայծ:

Շատ անգամ հարսը կը դիմեր իր տագրերուն, որոնք շատ կը համակրեին անոր, բայց անոնց խոսք չէր իյնար: Գավառի մեջ ամոթ էր, որ տագրը իր եղբոր կնոջ պաշտպանության համար մեջտեղ նետվեր: Եթե երբեք ուզեին ալ նետվի՝ Մեսրոպը հանգիստ լեզվով մը կը հանգստացներ գիրենք:

Աղավնին կը մտածեր իր գավակին վրա միայն, անիկա պիտի մեծնար և գինքը սլաշտպաներ:

Օրորոցին քով նստած Աղավնին երգեր կը հյուսեր և արցունքներու մեջ օրորոցը կօրրեր և կերգեր.

Դուն ես իմ ճարը,

Դուն ես իմ յարը

Աշխարհքիս մեջ՝

Դուն ես իմ սարը:

Հաճի Մարկոս իր տան հարստությունը ամբողջովին կորսնցնելե ետք՝ երբեք չի մտածեր տան վերկազմության մասին: Կամաց-կամաց ամենաետին կալվածներն ալ ծախեց

և նստավ ու կերավ: Անիկա կրնար այդ դրամով փոքրիկ գործ մը ընել, ինչպես կ'ըսեն «տառապայի» տակ մտնել, բայց երբեք չի գիշանեցավ այդ բանին:

Այս գլուխը «տառապայի» տակ չի մտնար, ասկե առաջ չէ մտած, հիմա ալ չի մտնար:

Նախկին մեծատունի վարկը երկար չի տևեց: Առաջին անգամ իր մոտիկ ազգականները իրեն երես դարձուցին, որովհետև գիտեին Հաճի Մարկոսի բնավորությունը, որ կրնար մեկ լվի համար ամբողջ վերմակը վառել, հետզհետե հեռավոր բարեկամներն ալ, այնպես որ՝ ուրիշ ճար չէր մնար, եթե ոչ Մեսրոպը նետել Ամերիկա և նստիլ ու նայիլ Ամերիկայեն հասնելիք կանաչ դոլարներուն:

Աղիողորմ տեսարան էր՝ երբ Մեսրոպ տանը ետևի դուռնեն, բոլորին կեցեք բարով ըսելե հետո, ելավ քալելու քաղաքեն դուրս և միանալու ջորեպանին, որ

կապասեր այնտեղ մութին մեջ:

Մեսրոպ պիտի փախեր Ամերիկա, որովհետև արգիլված էր մեկնիլ արտասահման:

Երբ Մեսրոպ հեռացավ տունեն և Ադավնին, տան բոլոր գործերը տեսնելն ետք, մտավ իր ննջասենյակը՝ այնպես թվեցավ, որ դագաղի մը մեջ կը քալեր, այնքան մութ էր, այնքան մինակ, այնքան դեերով լեցուն, որ հանկարծակի ինկավ իր մեկ հատիկ սրտի հատորի օրորոցին վրա և սկսավ բարձրաձայն լալ: Լացի ձայնը հասնելով Հաճի Մարկոս աղայի՝ եկավ մտավ ներս և սկսավ գոռալ.

Տղուս ճամբուն վրա՞ կուլաս, անգգա՛մ, կուգես, որ ետ գա ծոցդ մտնա, հա՞, ձայնդ կտրե՛:

Այս տակավին քաղաքավարություն մըն էր Հաճի Մարկոս աղայի համար, որովհետև անիկա մեկ քանի անգամ, ատկե առաջ, մտած էր նոր ամուսնացած իր տղու ննջասենյակը և քաշելով վերմակը տղուն և հարսին վրայեն, պոռացած է:

Կեսօր է և տակավին կը քնանա՞ք իշու պես:

Մեսրոպ քանի անգամ, լալով և աղերսագին, խնդրած էր հորմեն, որպեսզի այդպիսի բան չընէ, բայց Հաճի Մարկոս միշտ պատասխանում էր.

Լեզուդ քեզի քաշե, մինչև կեսօր չեն քնանար:

Հարսը լացը դադրեցուց հեկեկանքի մեջ և մտավ անկողին:

Բ

Մեսրոպ Ամերիկա հասնելեն ետքը գնաց ուղղակի Ամերիկայի Հայոց այն ատենվան մայրաքաղաք Ուոդր քաղաքը և հաստատվեցավ «Արգ» փողոցի վրա: Ծանր էր այս բոլորը Մեսրոպի համար, որովհետև իրմե առաջ եկած ամերիկահայ գաղթականներեն ոմանք Խարբերդի մեջ իրենց տան ծառաները կամ իրենց տան բարիքներեն կշտացողներեն էին, որոնք չափազանց և անտանելի կերպով հպարտացած, «ջուլերնին փոխած», մոտեցան Մեսրոպի և

հեզնական կերպով Մեսրոպի նախկին տիտղոսը Էֆենտի ավելցնելով ըսին .

Մեսրոպ Էֆենտի, դուն ալ վերջապես եկար «Արգ» սթրիթը, գարմանալի է աշխարհը, ամեն բան կը փոխվի:

Մեսրոպ նախ մտածեց չի պատասխանել, բայց իր հպարտությունը թույլ չտվավ գինքը լռելու և պատասխանեց.

Յավրո՛ւմ, դուք ինձնե աղքատներ եք, մենք տաճկին ձեռքով աղքատցանք, նորեն կը կանգնինք, Աստված մեժ է:

Էհ՛, եթե քիթերնուդ հովը իջեր է, ինչո՞ւ չէ, նորեն ջուրին երեսը կելլար:

Մենք տակավին ջուրին երեսն ենք, դուք ձեզ նայեցեք, գոչեց Մեսրոպ, մեր ախտոին ջուլերը որ ծախենք՝ նորեն ձեզ կը գնե:

Մեսրոպ Էֆենդի, այդքան հպարտանալու պետք չիկա, Էսի Խարբերդ չէ, Էսի Ամերիկա է, մարդուն քթի վերությունը բոլորը կը ջրե, հարեց Մարտիկյան տան փշրանքներով սնած Օղասաբը:

Մեսրոպ քիչ մը լռելեն հետո՝

Օղասաբ, ոսկորներդ որ կոտրեն՝ մեր հացը կելլե դուրս, շատ մի վովոար:

Շուրջինները նայեցան, որ կոիվ մը պիտի ելլե, անախորժության առաջքը առնելու համար՝ երկուքն ալ լռեցուցին և ուրիշ խոսք բացին:

Բայց Մեսրոպի համար տաժանելի կյանքը նոր պիտի սկսեր:

Երկար և փափուկ գործողություն մըն էր գործ գտնելը:

Պետք էր դիմելիք գանազան մարդակերպ արարածներու, կաշառքներ պիտի խոստանայիր, պիտ քծնելիք ոչ թե միայն

իռանդացի տգետ բոսին, այլև քու արենակիցներուդ, չէ՞ որ Ամերիկա ավելի կանուխ գալու առավելությամբ կը հոխորտային:

Մեսրոպ ստիպված եղավ երթալ և գործարանի դռան առջև ամեն առավոտ սպասել, որպեսզի բոսը անցած ատեն ընտրեր անոնց մեջ իր հավնածը: Այդ հավանումը կրլլար ըստ ֆիզիկական հարմարության: Անոնք, որոնք ուժակազմ էին և, միևնույն ժամանակ, գլուխնին ուսերնուն վրա կախած՝ խեղճուկ ձևանալու համար, անոնք ավելի նախընտրելի էին բոսին աչքին:

Մեսրոպ նախ չի հաճեցավ իր գլուխը ծռել՝ մեծատան գավակ, խրոխտ կեցվածք մը հանդիսավորեց այնտեղ, խուսափելով բոսի աչքեն:

Իր տունդարձին ծանոթները շուգեցին որևէ նկատողություն ընել կամ խրատ տալ, որովհետև Մեսրոպ շատ գեշ եղանակով մը կշտամբեր էր գիրեն ըսելով . «Ձեր խրատը ձեր խաֆային տվեք, ես խրատի պետք չունիմ»:

Բայց երբ օրերը ավելի ծանրացան և երկրե բերած մեկ քանի կարմիր ոսկիները կերավ, Մեսրոպ սկսավ «ծանոթներուն քսվիլ»: Առաջին մարդը իրեն այսպես խոսեցավ.

"Պ. Մեսրոպ, այդպեսով դուն չես կրնար քու հորդ ունեցած հույսերը իրականացնել, էսի Ամերիկա է, գլուխդ քիչ մը վար առ, բոսը որ կանցնի, քիչ մը «քյուշյուքլեմիշ» եղիր, մեկ երկու օրեն գործ կուտա:

Մեսրոպ լոեց: Դիմացինը այդ լռությունը նկատեց համակերպության նշան, բայց Մեսրոպի ներքին կյանքին մեջ ալիքներ կային, որոնք զգալի կրնային ըլլալ ուշադիր դիտողի մը համար:

Երկրորդ օրը Մեսրոպ մտավ դարձյալ գործ ուզողներու շրթային մեջ: Այդ շրթային մեջ մարդիկ կային, որոնք բոսին փեշերը կը համբուրեին: Նույնիսկ մեկը բուրդե հյուսված երկար գուլպա մը նվիրեց, զոր բոսը չատավ: Մեսրոպ այդ օրը կոտրեց իր խրոխտությունը, գլուխը բավականին մոտեցուց ուսին, խուսափելով մյուս ստրուկ ձևերեն, բայց այդ արդեն բավական չէր: Օրերը անցան և Մեսրոպ համակերպեցավ հայ գաղթականի բովանդակ ստրկամտության, գլուխը դպավ ուսին,

մեջքը կորաքամակ, բոսին երեսն ի վեր կեղծ ժպիտով մը, կարծես մորաքրոջ տղան ըլլար, և անզվերեն սովրած մեկ քանի բառեր գլտորեց, որոնք հասկանալի

Էին հայ գաղթականին, բայց ոչ իռլանդացիին:

Վերջապես բախտը օր մըն ալ ծիծաղեցավ անոր երեսին և բոսը մատի նշանով մը զինքը հրավիրեց ներս: Այդ մատի հրավերը բավական էր, որ Մեսրոպ անմիջական կերպով գլուխը բարձրացներ և հեզնությամբ մը նայեր շուրջի մարդոց, ոչխարի նման հետևելով բոսի մատին:

Մեսրոպ կես ժամնն դուրս եկավ՝ արդեն գործը ապահոված երկաթի ձուլարանին մեջ, 4 դուար 75 սենթ շաբաթականով:

Իրիկունը իր ծանոթները առին գայն ընդհանուր խումաճայի մեջ, որուն համար անհկա շաբաթական պիտի վճարեր 1 դուար 75 սենթ:

Շաբաթական 3 դուար անպայման կավելցնեն, կը մտածեր ինքնիրեն և անսահմանորեն կուրախանար:

Անհկա հաշվեց ամսական ավելցնելիքը, ապա և տարեկանը, ապա և հինգ տարվանը... Շաբաթապան 3 դուարը անխուսափելի կերպով պիտի ավելցնեն, որովհետև 1.75 սենթ պիտի վճարեր թե՛ պատկելու և թե՛ ուտելու համար, ուրիշ ոչ մեկ ծախս թույլատրելի չէր: Շաբաթ օրերը ամեն մարդ իր ճերմակեղենները պիտի լվար, պիտի կարկատներ, թատրոն չպիտի երթային, սրճարան չպիտի երթային, իսկ տունը ըլլալով գործարանին շատ մոտիկ՝ պետք չպիտի ունենային նաև թրամվայի դրամ վճարելու:

Այս օրերուն ամերիկահայ գաղթականը գաղափար չունի և ուտելիքի անհրաժեշտութենն դուրս լույսի և օդի անհրաժեշտության մասին, կը բնակեին մութ և գրեթե անլուսամուտ սենյակի մը մեջ, ամեն մեկ սենյակի մեջ տեղավորվելով 5 7 հոգի այնքան սեղմ կերպով, ինչպես ընկույզի մը միջուկը ընկույզի կճեպին մեջ:

Ծախսերը կրճատելու համար անոնք ականա հավատացին բուսակերության: Բուսակերությունը և յուղի պակասը կամաց-կամաց զիրենք թուլացուցին, բայց ոչ զգալի կերպով, որովհետև Խարբերդի դաշտին կենսունակությունը տակավին կը համատեր մնալ անոնց մեջ ատեն մըն ալ:

Մովորություն կար այն օրերուն, որ հայ մը, գործ առնելուն պես, ձեռքն դրամ կուտային անոր, որպեսզի ուղարկէ երկիր՝ մինչև անիկա հնարավորություն ունենար կամաց-կամաց պարտքը վճարելու: Չէ՞ որ իր ծնողները լսած էին, որ Ամերիկայի փողոցներուն մեջ դրամը թափված կըլլար, միայն անհրաժեշտ էր, որ հայերը երթային և հավաքէին գանոնք:

Մեսրոպ առաջին առիթով 10 օսմանյան ոսկի ուղարկեց, ըսելով, որ 5 ոսկին իր ճամբու ծախսի փոխարեն վճարեն, իսկ մյուս 5 ոսկին ալ ուտեն՝ մինչև ինք կարենա նորը ուղարկել:

Գ

Մարտիկյան տան անդամներու փոխհարաբերությունները արագորեն փոխվեցան Մեսրոպի հեռանալեն ետքը:

Հաճի Մարկոս աղան դարձավ ավելի և ավելի խստապահանջ և կոպիտ:

Գլուխիս ճիշտ քար կաղա կեսարս, ըսած էր հարս Աղավնին օր մը հարևան տիկիներեն մեկուն, որ առանց ուտել-խմելու գացեր և Հաճի Մարկոս աղային հաղորդեր էր հարսի գանգատը:

Այս գանգատը լսելէ հետո Հաճի Մարկոս աղան այնպիսի գայրույթ մը ցուցադրեց տան մեջ, որ ավելի դաժան էր, քան սուլթան Համիդի խստությունները:

Սկզբի օրերը Հաճի Մարկոս միայն բավականցավ հարսին երեսը կոտոփով թքել և անհարկի հայիոյանքներ տեղալ, բայց երբ լսեց, որ հարսը կը շարունակէ իր սիրտը ուրիշին բանալ և գանգատներ ընել՝ օր մըն ալ եկավ տուն և թաց փայտով մը ծեծեց խեղճ հարսը, որուն ամուսինը Ամերիկայի մեջ ենթարկված էր կորաքամակ ստրկության և անշափելի գրկանքի իր տան պատիվը բարձր բռնելու համար:

Հարս Աղավնին օրերով մտածեց տանեն փախչիլ, բայց ո՞ր պիտի երթար, իր հայրը մեռած էր աղքատ վիճակի մեջ, իսկ մայրը երկու ջահել աղջիկներու հետ մնացած էր ուրիշներու տան սեմերուն վրա և զավակները կապրեցներ հաց

թխելով: Աղավնին կը մտածեր, որ եթե առնանցը տունեն փախչելու ըլլար՝ պիտի վտանգեր իր փոքրիկ քույրերուն վարկը, առնող չպիտի ըլլար, պիտի մնային տունը՝ պատճառելով

ահավոր վիշտ մը թե՛ իր մոր, թե իր քույրերուն և թե՛ իրեն: Հետո ի՞նչ ըներ իր փոքրիկ գավակը, ինչպե՞ս տաներ ձգեր իր մոր վրա երկու բեռով, որովհետև Մեսրոպի մեկնելէն 15 օր հետո հայտնի եղավ, որ հղի է անիկա:

Լեգուն քաշեց ներս, դադրեցուց գանգատները իր մոր, քույրերուն և գավակին ու գավակներուն սիրոյն դիմագրավելով՝ կատարյալ խաչելութեան կյանք մը փուշերով, թուքերով և ֆիզիկական չարչարանքներով մոայլած:

Չարաշուք օր մը Աղավնիի հեռավոր ազգականներէն մեկը լսելով Հաճի Մարկոս աղայի վարմունքը հարսին հանդեպ, ուզեց տեսնել այդ հրեշը և գրուցել գալիք հետևանքներու մասին, եթե շարունակեր միևնույն կոպտութիւնը ի գործ դնել խեղճ աղջկա վրա:

Հաճի Մ արկոս աղա բոլորովին ստեց և ըսավ.

Իմ հարսիս տեղը իմ գլխուս ու սրտիս վրա, չար մարդոց գործն է, որ այդպէս բամբասանքներ ըրած են, մի՛ հավատաք, եթե կուգեք՝ եկե՛ք և Աննիկին հարցուցեք:

Աղավնիի ազգականը մտածելով, որ այդ ստախոսութիւնը կրնա գղջումի նշան մը համարվել, հավատալ ձևացուց և հարեց.

Հաճի աղա, ես գիտեմ, որ դուն այդպէս գազանութիւն չես ըներ, բայց չար լեգուները ըսին, ես ալ, մարդ եմ, հավատացի, ես կուգամ Աննա խաթունն ալ կը տեսնեմ, անիկա բարի կին մըն է:

Բայց Աննա խաթուն տան մեջ ավելի աննշան և անկշիռ էր, քան պատի վրայի գտնված ջանջուլները: Աննա խաթունն ալ իր հարսի նման անցած էր այդ թուքերէն ու մուրերէն, այդ ծեծերէն և օրերով, լացով ու արյունով իր երիտասարդութիւնը փչացնելէն:

Բայց Աղավնիի ազգականի այդ պաշտպանողական շարժումը շատ աղետաբեր կերպով անդրադարձավ հարսի ներքին կյանքին վրա:

Հաճի Մարկոս աղա մեկ քանի օր չի խոսեցավ, նույնիսկ որևէ դիտողություն մը չըրավ, այնպես որ՝ Աղավնին կարծեց, թե իր ազգականը ամենամեծ բարիքը գործած էր իրեն համար, բայց մեկ քանի օրեն հետո Հաճի աղան, գտնելով առիթ մը,

սկսավ իր գազանության: Տած տանիքին վրա, ուր ամառները ամբողջ ընտանիքը կը գիշերե և անտեսանելի է հարևաններու աչքերեն, Հաճի աղա մանր խիճեր ցանեց և Աղավնին լավ մը փայտով ծեծելե ետքը, տարավ բաց ծունկով չոքեցուց տանիքի խիճերուն վրա:

Հարսը լացավ, աղերսեց, ոտքերը պագավ, օգուտ մը չրավ: Աննա խաթուն արդեն խոհանոցին մեջ մոտեցավ և ինկավ, մյուս տղաքը դուրս էին գացեր, իսկ Հաճի աղան մեկ մը վազեց իր կնոջ քթին վառած ծխախոտ քաշել տալու և արթնցնելու համար, մեկ մըն ալ վազեց տանիքը՝ հարսին վիճակը տեսնելու համար:

Աղավնին մնալով աշնան ցուրտին, բաց և արյունած ծունկերով և թեթև շորերով տանիքի խիճերու վրա, մարմնով հոգնած և ջարդված, հոգեպես ինկած՝ ան ալ մարեցավ, ինկավ: Հաճի աղան ինք անձամբ քաշեց կիսակենդան հարսի մարմինը, բերավ ներս և նետեց անկողնին վրա, որ ատեն գավակը կուլար և հագիվ իր սովրած առաջին բառը, լացի մեջ խեղդված, կարտասաներ.

«Մայրի՛կ, մայրի՛կ»:

Քիչ հետո տղաքը դուրս եկան, ոչինչ չի կարողացան նշմարել, մայրը թախտին վրա, գլուխը վզին, նստած էր և կուլար, Հաճի աղան հրեշային նայվածքներ կը պտտոցներ տան չորս կողմերը:

Տան մեջ կը տիրեր ոճրային ծանրություն մը, գոր տղաքը բնագորրեն զգացին:

Պիտի թրջենք այս իրիկուն, լավ մը պիտի խմենք, կաղաղակեին Մեսրոպի ընկերները «Արգ» փողոցի իրենց գաղթականական սպարանքին մեջ:

Խմելու, ուրախանալու, «թրջելու» ի՞նչ առիթ էր ստեղծված:

Մեսրոպի շաբաթականը բարձրացած էր 8 դոլար 15 սենթի:

Ատկե առաջ խոստացած էր իր ընկերներուն, որ եթե իր շաբաթականին վրա որևէ փոքրիկ հավելում մը ըլլար՝ Մեսրոպ գարեջուր պիտի առներ, որ տղաքը լավ մը խմեին և քեֆ ընեին:

Բախտը նորեն Մեսրոպի քիթն ի վեր ծիծաղեր էր և շաբաթականը անակնկալ հավելումով մը ուռեցած էր:

Ութը դոլար տասնևհինգ սենթ... Գիտե՞ս ինչ փարա է, կըսեին շատերը, ահա տարի մը չընէր գալը, հարուստի տղա էր, հիմա Ամերիկայի մեջ ալ կը բանի:

Մեսրոպ իր խոստումը լիուլի կատարեց, իր ընկերները լավ մը հրճվեցան, խմեցին իր գավակներուն, հորը և մորը և իրեն կենացը:

Իր ծանոթները կամաց-կամաց կփոխեին իրենց վերաբերմունքը Մեսրոպի հանդեպ, այլևս նախկին արհամարհական ավելորդ կեցվածքը չի պահեցին, իսկ Մեսրոպ ալ նախկին եղածները մոռացության տվավ:

Մեսրոպ երկիրը եղած ժամանակ տավուտի ձայն ուներ և երբեմն-երբեմն, նշանված ատենը, մանավանդ, երբ վերջերս տան տնտեսական պայմանները եկան մոայլել անոր երիտասարդության աստղագարդ երկինքը՝ ձեռքը կը տաներ ականջին և սրտեն, հոգիեն բխած մեկ քանի թուրքերեն երգեր կը կանչեր: Այս քեֆին օրը իր ծանոթները հիշեցին անոր տավուտի ձայնը և շատ խնդրեցին, որ անգամ մը ձեռքը ականջին տանի:

Ամա՛ն, պարոն Մեսրոպ, անգամ մը բերանդ բաց սա պիրային վրա:

Առջի ձայնս չէ մնացեր, մարեր է, վրա եկավ Մեսրոպ:

Ընկերները ստիպեցին, շատ թախսանձեցին և տեսան, որ Մեսրոպ սկսավ խոչափողը մաքրելու պես բաներ ընել՝ այն աստե՛ն բոլորը լռեցին:

Վա՛յ, յավրում, վա՛յ, երկիրը հիշեցի, առջի նշանաձիս աղբարն ալ աղեկ կը կանչեր:

Մեսրոպ սկսավ,

Գալանըն ալթի թիքեն,

Պենի յաքտըն գրգ իքեն,

Ալլահ տե սենի յագսըն

Իւնչ կյունլյութ կելին իքեն:

Մաղե, մաղե, բերանիդ դուրպան, ընդմիջեցին «գաղթականները»:

Անոնք, որոնք աղջիկե մը չէին վառեր անգամ, խորապես բաղձացին այդ բոպեին, որ այդպիսի անցյալ մը ունեցած ըլլային և այդ երգը իրենց համար երգված ըլլար:

Մեկ քանի ցավագին երգերե հետո, գոր Մեսրոպ երգեց վշտի անհուն խորությամբ մը, քեֆի եռանդը մեղմացավ, մեկ քանի աչքեր արդեն արցունքներով թրջեցան, ընդհանուր մորմոք մը նստավ անոնց վրա, կարծես անտեսանելի դև մը անցած ըլլար անոնց հոգիներու մեջեն, և լռեցին:

Անոնցմե ամեն են հինը Ամերիկայի մեջ գրեթե հեկեկալով ըսավ.

Այսքան տարի է Ամերիկայի մեջ են, տակավին այսքան քաղցր վիշտ չէի ունեցած:

Բայց Մեսրոպ ալ չուզեց երգել, միտքը ինկավ իր գավակը, որ հիմա ալ շիտակը սիրվելիք եղած է:

Այնքան կինս և ծնողքս չեմ հիշեր, որքան գավակս, անդադար կը կրկներ Մեսրոպ: Այդ երգեն առաջացած վիշտեն և լռութենե հետո մեկ քանին նստած տեղերնին քնացան, մեկ քանին ալ ելան տուն գացին, և ամեն ինչ վերջացավ:

Մեսրոպ թեն երկաթն ձուլարանին մեջ տաժանակիր աշխատանք ուներ, մանավանդ որ ինք վարժված չէր ֆիզիկական աշխատանքի, բայց և այնպես ուրախ էր, որ կամաց-կամաց դրամ կավելցներ և պիտի կարենար իր վրա դրված հույսերը իրականացնել:

Ձուլարանը... Բայց այդ գործարանը ժամանակակից գիտության դժոխքն է: Հալած երկաթները ջուրի նման կը վազեին և Մեսրոպ գործ պիտի ունենար այդ բոցավառ հեղուկի հետ՝ ձուլելով զանազան ձևեր:

Հայ գաղթականը, հին օրերուն, այդպիսի դաժան պայմաններու մեջ աշխատած է:

Հիմա այդ միևնույն գործարանին մեջ բանվորները 50 80 դոլար կստանան միևնույն գործին համար, բայց Մեսրոպ և իր ընկերները կստանայի միայն 8 15, ամենն վերջը և ամենն շատր 15 դոլար առնելու պայմանով:

Այն օրերուն ի՛նչ դժվարություններ կային հայ տգետ գաղթականներու համար՝ ապրիլ ամերիկյան պայմաններու տակ, երբ լեզու չէին գիտեր և ամեն բան կը հասկցնեին խուլի կամ համրի նման, նշաններով: Այն օրերուն եղած են հայեր, որոնք չեն կրցած հավկիթ գտնել և չգիտենալով հավկիթին անգլերենը, ստիպված եղած են ըսել՝ կա՛, կա , կա՛, թը՛ս, կա՛, կա՛, կա՛, թը՛ս, պատճառ դառնալով լայն ծիծաղի և հեզնության:

Այն ատեն անգլերեն սովրելու մտահոգությունն ալ չիկար, որովհետև արդեն հավատացած էին, որ շուտով եվրոպական միջամտություն պիտի ըլլար հայկական հարցի համար Թուրքիո քաղաքական կյանքի վրա և ամեն բան պիտի վերջ գտնար՝ ի նպաստ հայկական ազատություններու և բոլոր գաղթականներն ալ պիտի վերադառնային իրենց հայրենական տունը:

Մեսրոպ ալ անգլերեն սովրելու մտահոգությամբ իր միտքը չի հոգնեցուց, բայց երբ հորը նամակ գրեց՝ հիշեցուց այդ նամակին մեջ, որ գոնե Պողիկը դրկեն Եփրատ քոլեճը, որպեսզի անգլերեն սովրի:

Արդեն Մեսրոպի համար որոշված հարց մըն էր իր փոքրիկ եղբայրները
Ամերիկա բերել տալը:

Երեքով կաշխատինք այն ատեն և ամեն ինչ աղէկ կըլլա, կը մտածեր ինքնիրեն,
Պողիկն ալ իրիկունները դպրոց կերթա, հետզհետե փարա կավելացնենք, օր մըն
ալ պզտիկ խանութ մը կը բանանք, և եթե աշխարհը խաղաղեցավ՝ կերթանք
երկիր:

Այդ աշխարհը մեր աշխարհն էր, որ բոլոր տարագիր հայությունը օրորեց
երագներով, վարդերով և գովությամբ լեցուն երագներով:

Այս բոլոր երագներուն հետ նաև շատ կը մտածեր իր կնոջ և գավակին վրա:
Կինը կարդալ չէր գիտեր, որ նամակ գրեր, հորը գրած բոլոր նամակներն ալ
միայն կը դառնային դրամի, պարտքերու, այս տարվան ծախսերուն շուրջը և
անպայման ամեն նամակի մեջ կը պնդեր իրեն համար գույգ մը փոթին (կոշիկ)
դրկելու մասին, իսկ մյուսներու մասին բոլորովին կը լռեր, միայն ավելցնելով
նամակին տակը մինչև գիրս տունը ողջ առողջ է, ամենեքյան կը բարևեն, իսկ
տղոց գրած նամակներուն մեջ ալ կարևոր բան մը չիկար, միայն Պողիկի
գրած մեկ նամակի մեջ փոքրիկ ակնարկություն մը կար, որ խորունկ
մտահոգության պատճառ դարձավ Մեսրոպի համար: Պոզիկը կը գրեր, որ մեկ
քանի կարևոր բաներ կան, բայց սիրտդ չնեղացնելու համար չեմ ուզեր գրել:

Ի՞նչ բան կար, որ սիրտի նեղություն պիտի պատճառեր և չէր ուզեր գրել իր
նամակին մեջ:

Այդ բանը ուրիշ բան չէր կրնար ըլլալ, եթե ոչ իր կնոջ և հոր
հարաբերությունները, որ երթալով կրնային ավելի վատանալ, կը մտածեր
երբեմն ինքնիրենը, բայց երբեմն ալ, շատ միամտորեն, կը կարծեր, որ իր գալեն
հետո անպայման ավելի լավ հարաբերություններ ստեղծված կրնային ըլլալ:

Մեսրոպ արդեն խորհելու շատ ժամանակ չուներ: Իրիկունները տուն գալուն
պես ստիպված էր իր ընթրիքին հոգը տանիլ և ապա պառկիլ և պառկելուն պես
ալ քնանալ, առանց շարժելու ամբողջ գիշերը, որովհետև չափազանց հոգնած
կըլլար և առավոտ կանուխ, գործարանի փողին հետ, պիտի ցատկեր վեր և

վագեր գործարան:

Ջ

Իրիկունը Աղավնին սկսավ տաքություն ունենալ, գլուխը ահռելիորեն կը ցավեր, կարծես պիտի ճաթեր:

Կեսուրը չի համարձակեցավ երթալ հարսի ննջասենյակը և հոգատարության ընել, իսկ Հաջի Մարկոս աղան համարձակեցավ մեկ-երկու անգամ՝ մտնել Աղավնիի ննջասենյակը և անասունի նման պոռալ:

Սուտ-մուտ բաներ չուզեր, վաղը կելլաս տանը գործերուն կը նայիս:

Բայց Աղավնին լսելու անգամ կարողություն չուներ, տաքության մեջ կը գառանցեր: Կեսգիշերին սկսավ ճիչեր արձակել, փոքրիկ մանուկը սկսավ լալ և աղաղակել: Արյունը սկսած էր քակվիլ և վիժած էր, բայց մեկը չիկար, որ երթար իրքով և մտածեր բժիշկ բերելու մասին: Երբ գիշերվան կիսուն հարսի ճիչերը ավելի բարձրացան և փոքրիկի ձայնը բոլորովին քաշվեցավ պոռալեն՝ Հաճի Մարկոս աղան վեր բարձրացավ անկողինեն, շապիկով-վարտիքով, վարտիկին փաշաներուն թելերը կախված վիճակին մեջ գնաց Աղավնիին ննջասենյակը և պատրաստ պոռալու՝ երբ Պողիկը մութին մեջ մոտեցավ հորը և սպառնագին շեշտով մը՝

Եթե նորեն պոռաս՝ դուն գիտես, ըսավ ցած ձայնով մը:

Հաճի Մարկոս չի կրցավ տանիլ իր փոքրիկ տղուն այս ըմբոստությունը, մանավանդ սպառնական տոնը:

Քեզ մուկի պես կը սատկեցնեն, պոռաց հայրը:

Ես մուկ չեմ, դուն ինձ մեծ աղբարը չի կարծես, համբերանքը սահման ունի:

Մայրը անմիջապես ցատկեց անկողնեն և ուզեց միջամտել: Աննա խաթուն ճրագ բերավ և տեսավ հայր ու տղա մութին մեջ կայնած, երկուքն ալ շապիկով-վարտիքով, առաջին անգամ մոտեցավ տղուն, որովհետև անոր միայն

նագր կանցներ և խնդրեց, որ ներս երթա:

Մոր միջամտությունը պատճառ եղավ, որ Պողիկը ավելի տաքարյունություն ցույց տա, ձեռքով մեղմիվ մեկ կողմ հրեց մորը և աչքերը հատելով հորը, ըսավ՝

Համբերանքս չի հատնի՛:

Հովհաննես տակավին կը քնանար, որովհետև քունը շատ ծանր էր, հարսը կը շարունակեր իր ցավագին ճիչերը:

Աղեկ նայիր, որ ճանչնաս, ես քու հայրդ եմ, ըսավ Հաճի աղան:

Աղեկ կը ճանչնամ քեզ:

Է՛, որ աղեկ կը ճանչնաս՝ ձայնդ վար դիր:

Աղեկ ճանչնալուս համար ձայնս ավելի պիտի բարձրացնեմ, եթե դուն անգամ մըն ալ համարձակիս հարսին վրա գազանություններ ի գործ դնել:

Հաճի Մարկոս աղան անմիջապես չի պատասխանեց: Խելքին չէր պատկեր այս ապստամբությունը և անմիջապես չի կրցավ ըմբռնել իրականությունը, որովհետև բոլորովին անակնկալ կերպով կը ներկայանար իր առջև: Կանգնած տեղը, վարտիքը վեր քաշելով, ճգնեցավ մտածել, բայց չի կրցավ որոշ եզրակացության մը գալ և հանկարծ ծոցեցավ գետին և կոշիկներեն մեկը առնելով՝ նետեց Պոզիկի գլխուն: Պոզիկ հանկարծակի եկած՝ չի կրցավ խուսափել հարվածեն: Հարվածը ուտելեն հետո հարձակեցավ հորը վրա և բռնելով մեկ ձեռքով բեղեն և մյուսով ալ սկսավ բռնցքներ տեղալ գլխուն:

Խեղճ Աննա խաթուն այնպիսի աղաղակ մը փրցուց, որ այս անգամ Հովհաննեսն ալ իր խոր քունեն արթնցավ և վազեց դուրս, բայց առաջին անգամ անկարող եղավ կացությունը ըմբռնել: Հաճի աղա և Պողիկ իրար հրմշտելով եկան և զարնվեցան Աննա խաթունին և ձեռքին բռնած ճրագը կոտրելով ինքզինքնին գտան մթության մեջ: Աննա խաթուն հագիվ կրցավ հասկցնել Հովհաննեսին եղելությունը, որ վազեց խոհանոցը և ուրիշ ճրագ մը բերավ ազատելու համար հայրը Պողիկի տակեն: Պողիկ հաջողած էր իր հայրը տակը առնել և ահավոր բարկութենեն ինքզինքը կորսնցուցած՝ կը ջանար խեղդել հայրը:

Հովհաննես հաջողեցավ բաժանել հայր ու որդի, քաշել-բերել հայրը իր սենյակը, մինչ Պողիկ իր բարկութենն ինքզինքը կուտեր: Հովհաննես, հայրը ներս բերելեն ետքը, տեսավ, որ հորը ճակատը և բերանը արյուներ էին, սաստիկ կը հևար, գերագույն ջղայնության մեջ՝ անկարող էր խոսելու:

Աննա խաթուն հագիվ կրցավ իր հոգեկան ուժը պահել և լավ պատեհություն համարելով՝ մտավ հարսի սենյակը և ականատես եղավ սարսափելի իրականության մը: Խեղճ, որք աղջկան ամբողջ անկողինը արյունի մեջ թաթախված էր, երեխան մարեր ինկեր էր, իսկ Աղավնին տակավին անզգայության մեջ կը ճշար և կը գառանցեր:

Գուրսի եղելութենն երբեք լուր ունեցած չէր, չէր իմացեր, որ գտնված է մարդ մը, ջահիլ մարդ մը, որ իր պաշտպանության համար մղված է մինչև ոճրագործության:

Խեղճ հարսնուկը կարոտ էր մնացել այդ տան մեջ առնական կեցվածքի մը . ո՛չ իր ամուսինը կրցավ օր մը բերան բանալ և ո՛չ ալ իր կեսուրը կրցավ իբրև կին՝ կին մը պաշտպանել:

Աննա խաթուն կարճ ժամանակի մը մեջ կրցավ պետք եղած փոքրիկ մանկաբարձական հմտությունը, իբրև հին կին, որ քիչ ու շատ այդպես բաներն կը հասկնա, կիրարկել և դուրս գալ սպասելու մինչև առավոտ:

Աննա խաթուն խնդրեց Հովհաննեսեն, որ այդ գիշեր իր հոր քով քնանա, որպեսզի նոր բան մը չի պատահեր . ո՛վ գիտե Հաճի Մարկոս աղան կրնար գիշերը դարձյալ դներուն

հանձնվիլ, և կամ, մի գուցե, Պողիկը իր արդեն ըրածեն չի բավականանալով՝ գար ներս և հարձակեր հոր վրա:

Հովհաննես այդ բոլոր կովի ընթացքին ձայն չի հանեց, միայն ջանաց երկու կողմերը հանդարտեցնել, բայց երբ մայրը խնդրեց, որ հոր սենյակին մեջ գիշերե՛ն՝ անիկա հարեց .

Այս մարդը հրեշ է, աստծո պատիժն է այս մարդը, մեծ աղբարս գնաց՝
ազատվեցավ, ես պիտի գրեմ, որ հարսն ալ տանե, մենք ալ օր մը կերթանք:

Այս խոսքին վրա մայրը սկսավ լալ և արցունքներու մեջին ըսել.

Դուք բոլորդ ալ երթաք՝ ես ի՞նչ պիտի ընիմ այս գազանին ձեռքը:

Մինչև մեր երթալը Պողիկը, անունը սիրեմ, անոր գազանությունը ոչխարության
կը փոխե, ալ անգամ մը օր սկսավ՝ կերթա:

Հաճի Մարկոս աղա տանջալից քուն մը քնացավ, վեր-վեր ցատկեց, պոռաց,
ձեռքերը զարկավ պատին, կարծես մեկը զինքը կը խեղդեր:

Մեկ քանի անգամ արթնցավ, սիգարեթ փաթաթեց և ծխեց և ինքնիրեն սկսավ
խոսիլ.

Ջավակ ունեցիր, մեծցուր, խնամե, որ ելլա ու աշխատի քեզ խեղդել, օ՛Ֆ, օ՛Ֆ,
օ՛Ֆօֆիկ . . .

Հովհաննես լսեց մութին մեջ այդ խոսքերը և տեսավ սիգարեթը քաշած ատեն
լուսավորված իր դեմքը, որ ճերմակ թաշկինակով կապված էր, և ուզեց խոսիլ,
պատասխանել, բացատրել իր ընթացքը, բայց մեկ բանն մը շատ վախցավ. մի
գուցե իրեն հետ ալ կռիվ ըներ, իր բարկությունն ալ ելլեր, այն ատեն ո՞վ պիտի
գար և խաղաղություն ստեղծեր երկուքին միջև, երբ Պողիկն արդեն պատրաստ
էր ամեն ինչ տակն ու վրա ընելու:

Այս վախեն հովհաննես չի պատասխանեց:

Է

Հաճի Մարկոս աղայի գազանությունը պատճառ եղավ, որ աշխարհ չեկած
արարածը վիժի, մայրը հիվանդանա տասն և հինգ օրվան չափ և չի կրնա
խնամել մյուս գավակը, դրկելով գերեզման:

Այս բոլորին համար ոչ մեկ փոքրիկ խղճահարություն Հաճի աղայի կողմեն,
անիկա տակավին իր էշը կը քշեր, գանգատելով և հայհոյելով.

Ի՞նչ ըսել է, որ իմ տղաս հարսի մը համար իմ դեմ գլուխ տնկցնե, ես աս ուտողներն չեմ, դուք գիտցա՛ծ ըլլաք:

Աննա խաթունի թելադրությամբ՝ Պողիկ տունը ձգեց և գնաց ազգականի մը քով ապաստանելու, մինչև որ Հաճի Մարկոս աղայի եղջյուրները կակուղնային, մինչև որ քիչ մը ամոթ գգար իր հոգիին մեջ:

Այս եղելությունները, սակայն, տարբեր անդրադարձում ունեցան հարս Աղավնիի վրա: Երբ 15 օրեն ոտքի կանգնեցավ, որովայնի ծանրութենեն ազատած և մյուս գավակն ալ կորսնցուցած, այլևս երբեք չի մտածեց հլության, հնազանդության, լեզուն ետ քաշելու մասին, այլ ընդհակառակը սկսավ առիթներ փնտրելու, որպեսզի կարենար բոլոր քաղաքի առջև Մարտիկյան աղան և իր ամբողջ գերդաստանը խայտառակել:

Մեկ քանի օր կազդուրվելեն հետո՝ Աղավնին մտածեց, որ արդեն իրեն ոչինչ չէր մնացած մտահոգության առարկան դարձնելու, իր քույրերու համար չէր կրնար կյանքը ամբողջ խաչելություն դարձնել, ամուսինը արդեն, այդպես կը մտածեր, զինքը մոռցած էր, որովհետև ամեն նամակի մեջ կը գրեր հորը. «Հուսով եմ Աղավնիին լավ հոգ կը տանիք», իսկ իր սեփական նամուսը չէր կրնար խնդրո առարկա ըլլալ, որովհետև ամեն մարդ պիտի հասկնար խնդրույն խորքը, և ոչ ոք չպիտի գտնվեր, որ զինքը մեղադրեր:

Աղավնին գիշեր մը հիշեց, որ Հաճի Մարկոս աղայի բարկության ամենազգայուն առիթն էր առավոտ ուշ արթննալ: Գիշերվնե Աղավնի որոշեց առավոտ անկողնեն շելլել, որպեսզի կեսրարը մտներ ննջասենյակը և սկսեր պոռալ, մնացածը ինք գիտեր, թե ինչպես պիտի կազմակերպեր:

Աղավնի առավոտ մը կանուխ արթնացավ, շորերը հագավ, կամաց մը վար գնաց և պարան մը բերավ ու հագված վիճակի մեջ դարձյալ մտավ անկողինը՝ պարանը գրկած:

Հարսի գուշակածին պես՝ Հաճի Մարկոս աղա առավոտ արթնցավ, մեկ նայիր՝ հարսը գա, երկուք նայիր հարսը վար իջնա, երեք նայիր, բայց հարս չիկա:

Շուն շանորդի, գոռաց հանկարծ հրեշը, դուն տահա
պատկե՞ր ես, արևը պորտիդ վրա է ծագեր, և մտավ հարսի ննջասենյակը և
հայհոյանքներով վերնակը քաշեց:

Հաճի Մարկոս աղա այս ընելը գիտցավ, հարսը, նախկին հլու գառնուկը, այս
անգամ ինքն ալ գագանացավ և պարանը ձեռքը բռնած վագեց դուրս դեպի
տանիքը և սկսավ պոռալ ու ճչալ.

Շուտ հասե՛ք, օգնեցե՛ք, չեմ ուզեր, եկեք աստծո սիրույն, շու՛տ եկեք:

Հաճի Մարկոս աղա վագեց տանիքը, բոլորովին այլայլված վիճակի մեջ, կը
ջանար հարսի բերանը գոցել, որ չի պոռա, բայց այդ ընելով պատահարը ավելի
եղերական կը դարձներ, որովհետև բառը կիսատ թողած, երբ Հաճի աղան
բերանը կը գոցեր, հարսը բերանը ազատ տեսնելուն պես բառը կը վերջացներ՝
դուրսիններուն տալով ճիշտ ու ճիշտ պատկերը օգնության հասնելու եղելության
մը, խեղդվուքի մը:

Հովհաննեսը առտուն կանուխ գացեր էր տունեն դուրս, Պողիկը արդեն տունը չէր
մնար, միայն Աննա խաթունն էր, որ տանիքին վրա իր ստվերը բերավ և
ահաբեկված քաշվեցավ ետ՝ ներս երթալու և տախտակամածին վրա իյնալու և
մարելու:

Դրացիները հասան՝ կին, տղամարդ, նույնիսկ երեխաներ, և տեսան, որ Հաճի
Մարկոս աղա կը ջանա հարսի բերանը գոցել: Դրացիներու միջամտությամբ
աղաղակը դադրեցավ, և հարսը արցունքներու մեջ և կտրած-կտրած ձայնով մը
ըսավ.

Այս հրեշը չար դիտում ունի, ահա պարանը, բերեր է, որ ինձիս կապե և իր չար
միտքը ի գործ դնե, ալ չեմ դիմանար, ինձիս ազատեցե՛ք այս շանը ձեռքեն,
տղուն երթալուն սպասեց, որ ամեն խաղ խաղա գլխուս, գավակիս գլուխը
կերավ, ծունկերուս վրա տակավին վերքերը տեղն են, տեսե՛ք, և բանալով
ծունկերը, ցուցուց վերքերը, որոնք տակավին չէին լավացած:

Հաճի Մարկոս աղայի լեզուն, առաջին անգամ ըլլալով, քաշվեցավ և չի կրցավ պատասխան մը գտնել: Բոլորը սկսան նայիլ Հաճի Մարկոս աղային վրա աչքերնին շռած, կիները սոսկում մը ունեցան Հաճի Մարկոսեն և սկսան ետ-ետ քաշվիլ:

Հարսի կեսարոջ աչքերը կարմրած էին և ինկած դուրս, ձեռքերը կը դողդղային, լեզուն դեպի կոկորդը կը փախչեր:

Տղամարդիկ Հաճի աղան ներս տարին, իսկ կիներն ալ՝ հարսը: Ներս գալերնուն գտան Աննա խաթունը, որ տախտակամածին վրա կոնակի վրա փոված էր, անշնչացած վիճակի մեջ, դեղնած:

Կիները անմիջապես ջուր թափեցին խեղճ կնոջ վրա, քթին վառած ծխախոտ տվին, որմն հետո աչքերը բացավ և շուրջի բազմութենեն երկյուղած և ապշահար՝ սկսավ լալ և աղաղակել .

Ինծիս գերեզման տարեք, թաղեցեք, այս տեսածներս չի տեսնամ :

Դրացիներու համար այլևս պարզ էր, որ Հաճի Մարկոս աղա ճգնած էր բռնաբարել իր հարսը, իր հարագատ տղու կինը:

Մեսրոպ իր աներանցը ազգականներեն մեկեն նամակ մը ստացավ, որուն մեջ ի միջի այլոց կ'ըսվեր.

Որքան որ լսած եմ, ձեր տան մեջ անհամությունները տակավին կը շարունակվին և ավելի գեշ տեսակով:

Այս ակնարկությունը բավական էր, որ Մեսրոպ տակն ու վրա ըլլար, որովհետև անհամություն միայն կրնար պատահիլ իր հորը և կնոջ միջև:

Ելավ անմիջապես նամակ գրեց հորը. «Լսածովս տան մեջ անհամություններ կան, բայց մի ըստ միոջե տեղյակ չեմ, կը խնդրեմ, որ ինծի մանրամասն գրես, թե ո՞վ է անհամության բուն պատճառը, եթե հարսն է, գրե, որ ասկեց անոր գլուխը կոտրել տամ: Յամա՛ն, յամա՛ն, տեղեկություններ տաս, շատ վեճվեսեի մեջ եմ»:

Մեսրոպ տակավին կը շարունակեր իր հորմեն վախճալ, բայց գավառացիի խորունկ հոգեբանությամբ, միևնույն ատեն, կը շարունակեր իր կնոջ վրա հոխորտալ:

Անիկա վայրկյան մը իսկ մտքեն շանցուց նամակ գրել իր կնոջ անհամության մեղալին մյուս կողմն ալ հասկնալու համար: Կինը, ինչպես ըսինք, կարդալ գրել չի գիտնալուն համար նամակ չէր գրեր, իսկ Մեսրոպ ինքն ալ օր մը օրանց չի մտահոգվեցալ ուրիշի մը միջոցով գրել կնոջ և անոր բերնովը և ուրիշին գրովը տեղեկություններ ստանալ իր կնոջ մասին: Իր գավակին մեռնելը տակավին չէր լսած, որովհետև հայրը

պատվիրած էր չգրել: Պողիկն ալ չուզեց գրել, իր եղբայրը չվշտացնելու համար, բայց վերջին գրածին մեջ դարձյալ խորհրդավոր ակնարկություն մը կար տան վերաբերյալ:

Պողիկը տանեն ելեր մորքրանց տունը կը կենա . . . ավելի լավ կըլլա, որ հարսը օր առաջ քովդ տանիս, հորս երեսը չեմ ուզեր տեսնել... կը կրկներ Մեսրոպ իր մտքին մեջ անդադար Պողիկի գրած նամակի ընթերցումն հետո:

Վերջապես ամեն ինչ խորհրդավոր էր, քողարկված, ինչ որ խոշոր գաղտնիք մը կար իրմե ծածկված, որին չի թափանցելու աստիճան միամիտ է Մեսրոպը:

Գուլարները իրարու ետևե կուղարկեր: Իր հլության, ճշտապահության և «պեկիրի» նման աշխատելուն իբրև վարձատրություն շաբաթականին վրա դարձյալ փոքրիկ հավելում մը ըրին:

Բախտը դարձյալ քթին ծիծաղեր էր: Բայց այս շաբաթականներու հավելումին վրա երբեմն տան մասին մութ տեղեկությունները կուգային տենդահույց վիճակ մը ստեղծել իր համար, այնպես որ՝ վերջերս իր բոսը կարճ, բայց շատ ազդու ակնարկություն մը ըրած էր իր մտքի ցրիվ վիճակի մասին, ըսելով.

Գործիդ վնաս մը կրնաս հասցնել:

Այս աղարարությունը բավական էր, որ անոր հոգեկան կացությունը ավելի և ավելի շփոթության մատնվեր, փոխանակ դեպի ուշադրություն հրավիրելու:

Նոր եկած նամակները ավելի կը մթնեցնեին եղած կիսամութը:

Այս անգամ Մեսրոպ մտածեց բոլորովին ոչ-արյունակից մարդու մը, բայց միևնույն ատեն իր երկրի հավատարիմ ծանոթներեն մեկուն՝ նամակ մը գրել և տեղն ու տեղը հասկնալ անցած-դարձածը:

Ծանոթին գրած նամակի պատասխանին հետ միասին նաև հասավ նամակ մը իր հորմեն, որ բոլորովին հակոտնյա մտքեր կը պարունակեր իր մեջ, բաղդատությամբ մյուսին:

Ը

Այս էր Հաճի Մարկոս աղայի գրած նամակը. «Կը գրես, որ մի ըստ միոջե տեղեկություն տամ տանը մասին: Փա՛ռք Աստծո, մինչի գիրս ամենքս ողջ և առողջ ենք: Մայրդ քիչ մը ծերացեր է քու դերդեղ, տղաքը մեծցած են, հարսը երթալեդ ասդին ավելի և ավելի է խլավցեր:

Տանը մեջ եղած անհամությունը այս է: Պողիկը երթալեդ հետո շատ երես առավ, քոլեճը դրինք չի դրինք՝ այդ տեղի անկիրթ վարժապետներեն դաս առավ և սկսավ ինձի դեմ ըմբոստանալ: Իրիկունները ուշ կուգա, աղջիկներու հետ պատուհաններուն առջև, պատերուն տակը, գերեզմանատան մեջ «Էհե՛, իհի՛» կը խնդա, իմ ալ քիչ մը սընըրիս դպավ, քանի անգամ հանդիմանեցի, վերջապես հայր են, չեմ կրնար դիմանալ, Պողիկն է, երեսիս դեմ ցցվեցավ և, ամոթ է ըսելս, ելավ, որ ինձի ծեծե, դուն ըլլիս կը համբերե՞ս. տուն են վոնդեցի, մինչև հիմա է որ երեսը չեմ նայիր: Մայրդ քանի անգամ խնդրեց, որ ներս առնեմ՝ օգուտ չըրավ, նույնիսկ դրացիները միջնորդեցին, բայց խոսքս խոսք է, ներս չպիտի առնեմ, մինչն որ քթին հովը իջնա: Աս ալ ավելցնեմ, որ հարսը Պողիկին կողմը բռնեց, ես ալ բնականաբար բարկացա, որովհետև շատ սրտիս դպավ, դուն եթե հոս ըլլայիր, մի՞թե անոր կողմը պիտի բռնեիր: Հարսը գացեր գանգատեր է դրացիներուն, որ ես իրեն բարկացեր եմ: Բարկությունս ալ ի՞նչ է եղեր, հարցուր, ըսեր են, թե քեզի կը վայլե՞ր, որ հորը դեմ ըմբոստ տղու մը կողմը բռնես, անոր թեր ելլաս:

Ասկեց ավելի խոսք որ ըսած եմ՝ բերանս պապանձի, աչքերս քոռնան, քու երեսդ չի տեսնամ բարով: Ինչ որ է, հարսին ներեցի, որովհետև չգիտությամբ ըրավ,

բայց չեմ կրնար ներել Պողիկին, որ համարձակությունը ունեցավ իր հարազատ հոր վրա վազելու՝ ծեծելու համար:

Մեր տան ամբողջ պատմությունը սա է, տղա՛ս, ուրիշներու խոսքին չի հավատաս և սերդ պաղեցնես մեր վրա:

Ես առտուն-իրիկուն մորդ հետ միասին քու վրա կաղոթենք, որ գործդ հաջողի:

Բոլորն ալ կը բարենն քեզ, մայրդ կը պագնե երկու աչքերդ: Հովհաննեսն ալ լավ է, բայց ան ալ Պողիկի տեսակեն է, թեև մինչև հիմա պզտիկին նման ըմբոստության փորձ մը չըրավ: «Հայրդ՝ Հաճի Մարկոս աղա»:

Այս նամակը, հայտնի է, վերեն վար ստախոսության դասական նմուշ մըն է:

Իսկ երկրորդ նամակը գրված էր այնպես, ինչպես դեպքերը տեղի ունեցած էին:

Թ

Մեսրոպի համար կը մնար միայն հավատալ մեկին կամ մյուսին և հավատալեն հետո վճռական միջոցներ ձեռք առնել, բայց Մեսրոպ սովորականին պես դանդաղեցավ և հագիվ ութն օր հետո կրցավ եզրակացության մը գալ գրել Պողիկին և անկե հասկնալ տարբերությունը իր բարեկամին և հորը գրած նամակներուն միջև:

Նամակը գրեց և կսպասեր անհամբեր պատասխանի, երբ հորմեն ուրիշ նամակ մըն ալ ստացավ, որ կը գրեր Պողիկի ճամբա ելլալը առանց իր կամքին:

Նույնիսկ հորը հետ մնաք բարով չէր ըսած, միայն եկած էր տունը ցորեկին մայրը և եղբայրը տեսնելու և հեռացած էր պապենական օջախեն անգամ մըն ալ չի վերադառնալու երդումով:

Մեսրոպ այնքան մտախոհ վիճակի մը մատնվեցավ այս լուրեն հետո, որ չի կրցավ ըմբռնել, թե Պողիկի գալը լա՞վ էր, թե վատ:

«Ապուշ տղան եթե ինձի գիտցներ գալը, գոնե այնպես մը կը կարգադրեի, որ հարսն ալ հետը բերեր», կը մտածեր ինքնիրեն Մեսրոպ և ձեռքերը ծունկերուն կը զարնէր:

Ապա Մեսրոպ չի կրցավ կես մը լավ ըմբռնել: Պողիկը ի՞նչ միջոցներով կրցած էր իր ճամբու ծախսը հայթայթել, ինք գիտեր, որ իր դրկածները հագիվ կը բավեին տան ծախսերուն, ո՞րկե Պողիկը դրամ առած կըլլար և հետո ո՞վ պիտի վճարէր:

Անցավ մեկ քանի օր, երբ փոխգիր մը եկավ Մեսրոպի վրա վճարելու: Պողիկը ճամբա ելլելու համար իր մեծ եղբոր վրա փոխդիր քաշած էր: Մեսրոպ չի կրցավ այս փոխգիրը վճարել և մտածեց ետ դրկել, բայց Պողիկը արդեն ճամբա ելած էր, որո՞ւ օձիքեն պիտի բռնեին, եթե ոչ իր հոր: Մեսրոպ չուզեց այս բանը ընել, մանավանդ որ իր հայրը այս խնդրին մեջ «հանցավոր» չէր:

Գնաց, աղաչեց, խնդրեց, որպեսզի իրեն քիչ մը ժամանակ տային այդ փոխգիրը կարենալ վճարելու համար, բայց փոխգրի տերերը չընդունեցին և բացարձակապես հայտարարեցին, որ եթե անմիջապես չի կրնա վճարել, ետ պիտի ուղարկեն և գանձեն դրամը քեֆիլ եղող մարդեն:

Մեսրոպ երբ այդ լսեց՝ անմիջապես վճռեց երթալ ձեռքն դրամ վերցնել և վճարել, որովհետև իրենց ամբողջ տունը ավերակ էր դարձեր քեֆիլ ըլլալու պատճառով, չուզեց, որ ուրիշ մ ըն ալ այդ անիծյալ ճակատագրին ենթարկվի: Իսկ վագեց իր ծանոթներուն մոտ 120 դոլար դրամ փոխ առավ և փոխգիրը վճարեց սպասելով Պողիկի գալուն, որ կարենա անոր դասը տալ:

Մեսրոպ կը մտածեր, որ Պողիկը առաջվան մանուկն էր:

Պողիկի բեղը մրեր էր, հասակը նետեր, բավական ուսում էր պաշարած Եփրատ քոլեճի մեջ:

Մեսրոպ կսպասեր տենդահույզ վիճակի մեջ տան մասին լիակատար տեղեկություն ստանալու համար:

Պետք է ըսել, որ Պողիկը եկած էր Աղավնիի հետ որոշ հասկացողության, որպեսզի Ամերիկա հասնելեն ետքը ամեն բան պիտի պատմեր տեղն ու տեղը իր ամուսնին և պիտի ջանար, որ օր առաջ Մեսրոպ գինքը տաներ իր մոտ:

Աղավնին խոստում տված էր Պողիկի, որ պիտի համբերեր առաջվան նման, խնայելով իր կեսուրին, որովհետև օրեօր խեղճ պատավ կինը կը մաշեր և քթն հողի հոտ կուգար, մինչև ինք հասներ Ամերիկա, Մեսրոպի հետ ձեռք-ձեռքի տար, դրամ վաստկեր և ուղարկեր ճամբոս ծախսի համար:

Պոչիկ նաև խոստացավ Հովհաննեսին դրամ վաստկելու և դրկելու, որպեսզի ինք ալ ազատեր իր հոր ձեռքեն:

Պողիկի ճամբա ելլելեն ետքը Հաճի Մարկոս աղա տուն կանչեց իր բոլոր դները և սկսավ անոնց ահարկու ուժովը հալածեք հարսը:

Ալ ջահիլ տագրոյ այստեղ չէ, որ քու կողմդ բռնե, գիտի՛ սյուրթոյ՛ուկ, ո՞վ գիտե ինչեր, ինչ շնություններ կրնեիր անոր հետ քու ամուսինիդ բացակայության, որ քու կողմդ կբռներ:

Հովհաննես մեկ քանի անգամ առանձին սենյակ կանչեց իր հայրը և ըսավ, որ պետք էր թողուր իր այս վարմունքը հարսին հանդեպ, բայց դրական օգուտ մը չի կրցավ ձեռք ձգել: Հաճի Մարկոս քանի գնաց հրեշացավ, ավելի և ավելի գազանային բնագոյներ որդեգրեց: Աղավնին սկիզբները լռեց, համբերեց, ինչ որ խոստացեր էր իր տագրին, բայց հետզհետե ավելի անտանելի դարձավ, որովհետև Հաճի Մարկոս աղա կարծեց, թե Պողիկի հեռացումը Աղավնիի թները կոտրեց և լեզուն վար քաշել տվավ:

Աղավնին չդիմանալով իր կեսարոջ գազանություններուն՝ իրիկուն մը հավաքեց իր հազուստները, գոհարեղենները և հեռացավ տանեն, անհիծելով իր այնտեղ մտած օրը, և գնաց ուղղակի իր մոր մոտ:

Հաջորդ առավոտուն իսկ Աղավնին իր մեկ մատանին ծախել տվավ, որպեսզի կարենա իր ծախսը հոգալ և մուրացկան մոր վրա բեռ չըլլալ:

Ամբողջ ութն օր ոչ ոք չի գիտցավ Աղավնիի տունն հեռանալը, որովհետև կը կարծվեր, որ մայրը տուն տարած էր իր աղջիկը:

Հաճի Մարկոս աղա մեկ երկու օր նստավ մտածեց, ինքնիրեն ֆսրտաց, հայհոյեց և որոշեց կանչել Հովհաննեսը և համոզել երթալու և Աղավնին տուն բերելու:

Տղա՛ս, շանը համար հոգ չեմ ըներ, բայց ուրիշներ ի՞նչ պիտի ըսեն, Մեսրոպս լսե ի՞նչ պիտի ըսե, պիտի կարծե, որ ես թերևս հետը լավ չեմ վարվիր, գնա՛ և տուն բեր:

Հովհաննես ապշեցավ այս խոսքին վրա:

«Արդյոք իսկապե՞ս հայրս կը մտածե, որ հարսին հետ լավ կը վարվի», մտածեց ինքնիրեն, բայց եզրակացնելով, որ հայրը պարզապես կեղծավորություն կընե և եթե մինչև անգամ երթա և հարսը տուն բերե, դարձյալ պիտի սկսի հին պատմությունը, հայտարարեց.

Ես ոչ կերթամ և ոչ ալ կը բերեմ, ավելի լավ է այստեղ մնալ մինչև որ ամուսինը ի վիճակի ըլլա քովը տանելու:

Դո՞ւն ալ իմ նամուսիս հետ կը խաղաս, պոռաց հայրը:

Շատ մի պոռար, բոլորը հեռացան, ես ալ կը հեռանամ, հետո երկու ծերերդ դռան ետև բոլորովին մինակ կը մնաք, գոչեց Հովհաննես:

Հաճի Մարկոս քիչ մը մտածելէ և իր սիգարեթը լիաթոք քաշելէ հետո սկսավ հանկարծակի մանուկի մը պես արտասավել, բայց հոր արցունքները երբեք չազդեցին Հովհաննեսին վրա, որ ոտքի կանգնեցավ և ելավ սենյակէն դուրս:

Ներս մտավ Աննա խաթունը և երբ տեսավ, որ Հաճի Մարկոս աղա կուլա, քիչ մնաց, որ իր ակռաներն կղպվեին: Աննա խաթուն տեսնելով իր ամուսինն լացը, խոստացավ մյուս օրը երթալ և Աղավնին բերել տուն:

— Իմ հարսնուկս իմ խոսքը կը լսե, ըսավ մեղմիվ:

Քու հարսնուկդ է իմ հարսնուկս չէ՞, գոռաց Հաճի Մարկոս արցունքներու մեջ:

Շուկայի մեջ Հաճի Մարկոս միշտ կը ստեր, որ հարսը տունեն փախեր է, այլ բոլորին կը պատասխաներ .

Մեսրոպս շատ խնդրեր է Ամերիկայեն, որ հարսը երթա և իր մերանցը տունը քիչ մը շատ կենա, ամուսնութենեն ասդին երբեք չէ գացեր, կը պատասխաներ, բայց հագիվ թե անոնք հավատային, որովհետև շատերը տեսած էին Աղավնին մերանցը պատուհանին առջև նստած՝ լալու վիճակին մեջ:

ԺԱ

Աղավնին իր մորը տունը փախչելեն ետքը որոշեց ոչ ոք չի տեսնել և ապրիլ բոլորովին առանձին կյանք մը: Թաղի կնիկներեն խումբ-խումբ կուգային իր մոտ տեղեկություններ ստանալու՝ իրենց օրվան բամբասանքներու պաշարը ավելի հարստացնելու համար, բայց Աղավնին մերժեց ոչ ոք տեսնել և բոլորն ալ հուսախաբ եղան և ետ դարձան: Բայց առանց Աղավնին տեսնելու ետ դառնալը պատճառ եղավ, որ թաղեցի կնիկներ առասպելներ հյուսեն անոր մեկուսացումին շուրջը:

Կըսեն քի բերանը ծոեր է, կը հարեր մեկը:

Կըսեն քի մագերը ամբողջ ճերմկեր է:

Ես աչքովս չի տեսա, տեսնողը ըսավ իր երեսը արնտուք վերք է եղեր մտմտութեն:

Ես աչքովս տեսա կեսարոջ խաժած տեղը:

Կըսեն քի մեկ կողմը ամբողջ քաշվեր է մարախեն (մտածմունքից):

Եվ այս կարգի հազար առասպելներ հյուսեցին անոր շուրջը, որոնց բոլորին ալ տեղյակ էր Աղավնին:

Աղավնիի մայրը արցունքներու մեջ խեղդված կստիպեր Աղավնիին երթալ առնանցը տունը և համբերել մինչև փեսան կը տանե մոտը, բայց Աղավնին այլևս անտարբեր էր դարձել մոր ստիպումներուն:

Աղավնին, երբ կերևակայեր առնանցը տունը՝ կարծես դժոխքի սյուները կը խորտակվեին իր վրա և ավելի կը նախընտրեր դիմանալ դուրսի բամբասանքներուն, դուրսի առասպելներուն, որոնք թերևս քիչ ժամանակ մը հետո դառնային հասարակ և հեղինակներն ալ հոգնեին, քան երթալ և դիմանալ չաճի Մարկոսի գազանություններուն:

Աղավնին, սակայն, երբեք չի մոռցալ պետք եղած մանրամասնությունները հաղորդել ոչ թե Մեսրոպին, այլ Պողիկին, որովհետև Պողիկն էր, որ պիտի կարենար ըմբռնել կացությունը լայն կերպով և ապա հասկնալի դարձնել իր ամուսնին:

Աղավնին իր գրած նամակին մեջ մանրամասնորեն բացատրել տվալ, թե ինչու անհկա չի կրցալ իր խոստումը կատարել:

«Քու ատենվանեղ հագար պատիկը ավելի գազան և շուն դարձալ, ալ կրնաս խելքիդ պառկեցնել տալ, թե ինչ վիճակ ունեի քու երթալեղ հետո», գրել տվալ Աղավնին իր նամակին մեջ:

Աղավնին իր մոր տանը մեջ կանցներ տխրության և հուսահատության օրեր: Մոր նյութական թշվառությունը կուգար ավելի դժնդակ դարձնելու իր օրերը, որոնք հետզհետե ավելի և ավելի մութ, մռայլ ու լուրջ կը դառնային:

ԺԲ

Իր խոստումին համաձայն՝ Աննա խաթուն շալը քաշեց գլխուն և դողդոջուն քայլերով ուղղվեցալ դեպի Աղավնիի հերանցը տունը խորագույն համոզումով, որ իր «հարսնուկը» պիտի լսեր իր խոսքը և պիտի վերադառնար տուն:

Առաջին անգամ Աղավնին մտածեց երբեք երևան չելլել և բոլորովին հուսախաբ ընել իր կեսուրն ալ, բայց քիչ մը տրամաբանելե հետո գտալ, որ իր կեսուրը ոչ մեկ անխղճություն չէր ըրած իր հանդեպ, ընդհակառակն, խեղճ կնոջ վերջերս ցույց տված ծերության հայտնի նշանները ուրիշ բան չէին, եթե ոչ իր գլխուն վրա ի գործ դրված վայրագությանց արդյունքը: Աղավնին դուրս ելալ իր առանձնասենյակեն և իր կեսուրը տեսնելուն պես փաթթվեցալ անոր վզին, և կեսուր և հարս բավական երկար լացին դառնապես, կարծես մեռել մը ըլլար իրենց առջև:

Աննա խաթուն այդ լացեն հետո արդեն վստահ էր, որ հարսը պիտի համաձայներ տուն գալ, բայց իր միամտությունը չարաչար կերպով պարտվեցավ, երբ Աղավնի հայտարարեց .

Մեռնելու գիտնամ, այդ տունը անգամ մըն ալ ոտք չեմ կոխեր, անհիծվեր այն օրը, որ պսակվեցա և այդ տունը մտա: Եվ խորին համակրանքով մը ավելցուց:
Մայրի՛կ, ես քեզի ալ կը ցավիմ, ո՛վ գիտե ինչեր ես քաշեր այսքան տարիներե ի վեր այդ գազանին ձեռքը: Ես քո ոտքիդ հողն եմ, ինչ որ ըսես՝ կընեմ . կուգես երթամ կանովին թաղվիմ գերեզմանոցին մեջ, բայց այս տունը ալ չեմ գար:

Աննա խաթուն այնքան ուժ չուներ փորձեր ընելու, համոզիչ խոսքեր ըսելու, միայն արցունքներու մեջ կմկմաց.

Ղարիպ գավակիս սիրույն, հարսնո՛ւկս, ան ալ մեղք է, անոր նամուսն ալ գետին կիյնա:

Ես անոր ըրածները չեմ կրնար մոռնալ: Ես տակավին իմ հարազատ մորս ալ չեմ պատմած ինչ որ ըրած է ինձ կեսարս:

Գիտեմ, գավակս, գիտեմ, բայց շատը գնաց, քիչը մնաց:

Ասկից հետո ի՞նչ ակնկալիքներ ունիմ, գավակ մը ունեի՝ ան ալ մեռավ, պարզապես իր գազանության պատճառով:

Հարսնո՛ւկս, սիրո՛ւնս, սրտիս հատո՛րը, կուլար և կեղերերգեր Աննա խաթունը, որուն սրտին մեջ կաթիլ-կաթիլ ցավ կը կաթեր արդեն:

Անկարելի եղավ Աղավնին համոզել: Աղանիի մայրը, ցավակցելով Աննա խաթունի վիճակին՝ հարեց.

Հիմիկվան հարսները այսպես են, Աննա խաթուն, առտու-գիշեր կը համոզեմ, որ գա՛ չի գար, չեմ գիտեր, թե ի՞նչ պիտի ընեմ, որո՞ւ երթամ, որո՞ւն դերդս լամ, չեմ գիտեր:

Չէ՛, Վարդուշ խաթուն, չէ՛, հանցանքը հիմակվան հարսներունը չէ, հանցանքը իմ հրեշ մարդունն է: Ես իմ քաշածներս գիտեմ, կը հասկրնամ հարսնուկիս

ըսածները: Դուն նորեն շարունակե համոզել, թերևս օր մը սիրտը կակուղնա:

Աննա խաթուն դուրս ելավ գլխիկոր և բոլորովին սիրտը կոտրած: Դուրս ելած ատեն զգաց, որ իր մեջ բան մը կատարվեցավ, բան մը, որ աղետավոր հետևանք մը պիտի ունենա իրեն համար: Ճանապարհին ծունկերը սկսան կթոտիլ, սիրտին մեջ այնպիսի տաք բան մը իջավ, որ ամբողջ մարմինը պատեց աննկարագրելի երկյուղով մը:

Տունդարձին այլևս անկարող էր պատմել իր տեսակցության արդյունքը: Հաճի Մարկոս աղա ալ, անբնականորեն, այս անգամ զգաց, որ իր կինը հոգեկան մեծ տագնապի մը մեջ է:

Արթի՛ն, մորդ անկողինը փռե, որ պատկի:

Հարություն արագ մը անկողինը փռեց, և Աննա խաթուն դողով մը մտավ անկողին:

Հաճի Մարկոս աղա ձայն չի հանեց, նստավ անոր անկողնին մոտ և երբեմն-երբեմն թաց լաթ դրավ անոր այրող ճակատին վրա և քթին տակ անհամար հայհոյանքներ ըրավ հարսին ալ, իր գավակներուն ալ, զարմանալի իրողություն՝ հայհոյեց նաև իր գարշելի բնավորության:

«Այս բնավորությունս աղեկ չէ, վերջը-վերջը ինձ անկյունները պիտի նետե, ես գիտեմ», կը մրթմրթար քթին տակ և թաց լաթը կը փոխեր, որ վայրկյանի մը մեջ կը չորնար հիվանդին տաքության աննորմալ աստիճանն:

ԺԳ

Պողիկ հասավ Ամերիկա և առաջին գիշերն իսկ մանրամասն և չի հուսացված անկեղծությամբ պատմեց այն, ինչ որ անցած-դարձած էր իրենց տան դժոխքի մեջ Մեսրոպի Ամերիկա մեկնելեն ետքը:

Մեսրոպ առաջին անգամ ըլլալով տեղեկացավ իր գավկին մահը, որ կայծակի մը ազդեցությունը ըրավ իր վրա և սկսավ մանուկի մը պես բարձրաձայն լալ և աղաղակել:

Վա՛յ, յավրուս, վա՛յ, իմ ծունկերս կոտրեին, ես Ամերիկա չի գայի: Աշխարհին խեղճ անիծեմ ասկից հետո, ես կաշխատեի, կը տառապեի, կը չարչարվեի, որ տղաս մեծնա և մարդ դառնա, հիմա տղաս չիկա, վա՛յ, գառնո՛ւկս, վա՛յ, հողին տակ ես եղեր, չեմ գիտցեր, և ես քու սիրույդ ուժ եմ ստացեր և կը գործեմ:

Պողիկ ինքն ալ զգաց հոր մորմոքը իր գավակին հանդեպ և անիկա ալ լացավ: Պողիկ, որ այն ատեն, փոքրիկ սիրուն մեռելը թաղած ատեն այդպիսի զգացումներ չէր ունեցած:

Ապա կամաց-կամաց, առաջին գիշերվան ընթացքին զգաց ամբողջ դառն իրականությունը իր հայրը, իր հարազատ հայրը վատ աչքերով նայի իր կնոջ, գիշերանց գայն ստիպե շնանալ՝ Մեսրոպ քիչ մնաց իր խելքը բռներ, բայց Պողիկ շատ պաղարյունությամբ կրցավ խաղաղեցնել Մեսրոպը, հաստատ հավաստիացումներ տալով Աղավնիի բարոյականին, անձնական պարկեշտության և անժխտելի հավատարմության մասին:

Ապա Պողիկի համար իբրև բոլորովին նորություն Մեսրոպ հաղորդեց Աղավնին եկած նամակներու պարունակությունը:

Պողիկ ճանապարհին բավական դեգերելով՝ Աղավնիի գրած նամակները իրմե շուտ էին հասեր: Պողիկ խնդրեց նամակները Մեսրոպեն և ուշի-ուշով կարդաց գանոնք և տեղեկացավ, որ Աղավնին արդեն տունեն փախեր և գացեր մերանցր տունը ապաստաներ է:

Երևի ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար ընել, որովհետև այդ հրեշին քով միս-մինակ կենալ անկարելի է:

Արթինը ի՞նչ կրնե, չի՞ կրնա հարս մը պաշտպանել, հարց տվավ Մեսրոպ:

Ան ալ շատ աշխատեցավ, բայց ի՞նչ կրնա ընել . ես, որ այսքան կոիվներ հանեցի, ի՞նչ կրցի ընել, պատասխանեց

Պողիկ: Չետո գիտես Հարությունի բնավորությունը, բանե մը որ զգվի՝ կը զգվի, մինչև բերանը զգված է, կերևի որ Հարությունը խրատեր է Աղավնին տուն եմ հեռանալ նոր խայտառակությանց տեղի չտալու համար:

Մայրս ի՞նչ դիրք բռնեց, հարցուց Մեսրոպ:

Խեղճ մայրդ ի՞նչ կրնա ընել, նորեն միևնույն՝ ձևով կաղաչեր, կը խնդրեր և կը քաշվեր մեկ անկյունը և գիշեր ու ցորեկ կուլար ու ծնկներուն կը զարներ:

Հիմա մենք ի՞նչ պիտի ընենք, վերջին անգամ ըլլալով հարց տվա՛վ Մեսրոպ, դուն ինձի խելք մը տուր, ես խելքս կորսնցուցեր եմ:

Մեզի կը մնա, պատասխանեց Պողիկ, ամեն ջանք թափել և Աղավնին Ամերիկա ձգել:

Այս խոսքին վրա Մեսրոպ ականջները երկու մատնաչափ կախեց և սկսավ մտածել:

Ինչո՞ւ այդպես կը մտածես, հարցուց Պողիկ:

Ի՞նչ չի մտածեմ, պատասխանեց Մեսրոպը, տակավին քու քաշած փոխգիրդ չեմ վճարած, ինչպե՞ս կրնամ երկրորդ 150 դուլար մըն ալ պարտք ընել:

Քանի որ այդպես է, Աղավնին ճամբու ծախսը իմ վրա, ես կը գոհեմ, նաև կը վճարեմ իմ քաշած փոխգիրիս պարտքը, վաղը իսկ ես գործ կառնեմ:

Մեսրոպ քաջասրտություն ստացավ Պողիկի այս խոսքերուն վրա, հանկարծ միտքը ինկավ, որ Պողիկը անգլերեն գիտեր և պետք չուներ երթալու իրեն և իրենպեսներուն նման կանգնելու գործարանին դռան առջև և սպասելու ընտրության:

Եվ իսկապես ալ երկրորդ օրն իսկ Պողիկ հաշողեցավ իր երկրեն բերած ամերիկացիներու հանձնարարականները գործածել և շահավետ գործ մի ձեռք ձգել:

Երբոր իրիկունը տուն վերադարձավ՝ Մեսրոպի այնպես թվեցավ, որ Պողիկը իրմե առաջ Ամերիկա գաղթած էր, իրմե ավելի ճարպիկ և լեզվանի:

— Մի՛ վախճար, աղբա՛ր, ըսավ Պողիկ, 15 20 օրեն ամեն ինչ կարգին կիյնա: Ես այսօր արդեն խոսեցա խանութին տիրոջը հետ և բացատրեցի իմ վիճակս, խոստացավ մեկ ամիսեն ինձ պետք եղած գումարը տալ, որպեսզի երկիր ուղարկեմ, իսկ պարտքն ալ կամաց-կամաց տամ:

Մերոյ իր ուրախութենն չէր գիտեր ինչ ընելիքը: Քիչ մը լռութենն հետո ոտքի կանգնեցավ, մոտեցավ Պողիկին և գրկելով գալն պինդ մը համբուրեց:

Պողիկ զգաց, որ իր մեծ եղբայրը տառապանքի կյանք մը անցուցած էր Ամերիկայի մեջ:

Աղբար, շատ չանցնիր, դուն կազատիս գործարանն, դուն ո՛վ, գործարանի մեջ գործողը ո՛վ:

Գործարանի մեջ գործելը ինձ չի նեղեր, քու փոխգիրիդ դրամը ես կամաց-կամաց կը վճարեմ, Պողիկ, միայն եթե դուն Աղավնին այս կողմը ձգելը հաշողացնես, ըսավ Մերոյ և լռեց:

Աննա խաթուն մեկ երկու օրեն բոլորովին վատացավ, լեզուն քաշվեցավ և ալ չկրցավ խոսիլ, հագիվ ձեռքի նշաններով բան մը կրնար հասկցնել: Երբ Հարություն բժշկին հարցուց անկեղծորեն արտահայտվելու համար իր մոր կացության մասին՝ բժիշկը բացն ի բաց հայտարարեց.

Երկու-երեք օրեն կը մեռնի, չի դիմանար, թոքերը ամբողջ մաշեր են:

Հարություն գլուխը ծռեց և զգաց, թե իրենց տան մեջ խոշոր փոփոխություն մը պիտի կատարվեր իր մոր մահվանն ետքը:

Աննա խաթուն իրիկվան մը դեմ անհասկնալի շարժումներ կրներ, բայց Հարություն չի կրցավ հասկնալ, Հաճի Մարկոս աղա մեկ կողմ քաշված էր և կը ծխեր բոլորովին հույսը կտրած իր կնոջը առողջանալու գաղափարեն, երբ Հարություն քովը մոտեցավ և ըսավ.

Եկո՛ւր, անգամ մը տես, թե ի՛նչ կուզե, բան մը կուզե հասկցնել, բայց չեմ հասկրնար:

Հաճի Մարկոս աղան առանց խոսքի մոտեցավ իր հոգեվարող կողակցի սնարին
և ջանաց հասկնալ անոր նշանները:

Քիչ հետո ոտքի կանգնեցավ, գնաց ներս և Մեսրոպի ու Պողիկի լուսանկարները
բերավ և դրավ անկողնին վրա, այնպես որ Աննա խաթուն կը կարողանար
անոնց նայիլ: Այս լուսանկարները բերելեն ետքը հոգեվարք կինը այլև ուրիշ
նշաններ չըրավ, աչքերը հառեց այդ լուսանկարներուն, և
աչքերը առանց շարժելու անընդհատ և խորագույն բաղձանքով և կարոտով
նայեցավ անոնց և հոգին ավանդեց:

Հաճի Մարկոս աղա իր մեռած կնոջ բավական երկար նայելե հետո, մինչև
Հարություն կը հեկեկար, քաշվեցավ մեկ կողմ և քթին տակ մրթմրթաց.

Ինչ որ պիտի ընեմ, ասկից հետո պիտի ընեմ, մինչև հիմա ես կը լսեի, այս կնոջ
խաթեր համար էր, ասկից հետո տեսեք, թե ինչե՛ր պիտի ընեմ:

Հարություն այս լսելով, մոռցավ իր մոր դիակը, որ կես գիշերին կը տարածվեր իր
առջև աղոտ մոմի մը երերացող լույսին տակ՝ գայրացավ և բացավ բերանը.

Ասիկա քու ոճիրներուդ վերջինը չէ, բոլոր տղոցդ գլուխն ալ պիտի ուտես՝ ապա
դուն այս աշխարհի օձիքեն պիտի բաժնես քու ճանկերդ:

Հաճի Մարկոս աղա չի պատասխանեց մեռելի սիրույն, բայց իր մտքին մեջ որոշ
վայրագություններ կերագեր:

Հարություն արցունքոտ աչքերով դուրս ելավ կեսգիշերին մեկ քանի դրացիներ
կանչելու համար: Երբ մեկ քանի կիներու հետ վերադարձավ տուն տեսավ որ
հայրը մորը գլուխը դրած իր ծունկերուն վրա՝ բարձր ձայնով կուլա և կըսե.

Քառասուն երկու տարի միասին ապրեցանք առանց ձայն ֆստուկի, օտար
աղջիկը եկավ ու քու հոգին մաշեցուց, վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, վո՛ւյ:

Հարություն կարևորություն չընծայեց հոր կեղծ լացերուն, օգնեց դրացի կիներուն՝
ջուր տաքցնելու և մեռելը լոգացնելու:

Չորը տաքնալեն հետո Հարություն մինակը գրկեց իր մայրը, բերավ խոհանոցը, երկարեց երկար տախտակին վրա և քաշվեցավ դուրս, որպեսզի կիները հանվեցնեն և լոգացնեն:

Անա՛ն, անա՛ն, կըսեին դրացի կիները, տահա ութը օր առաջ տընկըր-տընկըր կըներ, ի՞նչ պատահեցավ խեղճ կնոջ, տղաքը դարիպության մեջ:

Մինչ դրացի կիները իր մայրը կը լոգացնեին, Հարություն գնաց դուրս, դեպի եկեղեցիի ժամկոչին տունը, դուռը ծեծեց, արթնցուց ժամկոչը և հայտնեց իր մոր մահը և խնդրեց, որ առավոտուն կանուխ քահանային լուր տա, նաև երթա շուկան և դագաղ մը գնե և բերել տա տուն: Ժամկոչը խոստացավ առավոտուն ամեն պատրաստություն տեսնել թաղման համար:

Դուն հոգ մի ըներ, պ. Արթին, ըսավ ժամկոչը, ասիկա մեր պարտականությունն է:

Մինչև որ տուն վերադարձավ մայրը լոգացած էր, մաքրված իր հիվանդության հոտերեն, մազերը հյուսեր էին և գլխուն երկու կողմերը կախած, թները ծալված էին խաշած և կուրծքին վրա դրած և հագվեցուցած այն մետաքսյա հագուստով, զոր Հարություն ժամկոչին երթալեն առաջ հանձնած էր դրացի կիներուն, մորը սնդուկը բանալով և հանելով անկե:

Հարություն դարձյալ գրկեց իր մայրը, որ սատույցի պես պաղած էր, և բերավ հյուրասրահ և պառկեցուց նոր փոված ճերմակ անկողնի մը վրա:

Աննա խաթուն պառկած էր այնտեղ, կարծես խաղաղորեն կը քնանար:

Հաճի Մարկոս տակավին նստած կը մնար միևնույն տեղը, սիգարեթ սիգարեթի վրա կը վառեր և ո՛վ գիտե ինչ լրբություններ կը մտածեր ընելու թաղում են անմիջապես հետ:

Առավոտուն մեծ բազմություն մը հավաքված էր տունը թաղման ներկա գտնվելու համար: Ննջեցյալը բարեկամներ իրենց ուսերուն վրա առած փոխադրեցին եկեղեցի: Ավագ քահանան պատարագ մատույց Աննա խաթունի հոգիին համար: Պատարագեն հետո թաղումը կատարվեցավ տեղվոյն ազգային

գերեզմանոցի շրջափակին մեջ, հոն, ուր թաղված էր Հաճի Մարկոս աղայի հայրը, Աննա խաթունի կեսարը, և զինքն ալ թաղեցին ճիշտ անոր կողքին: Հարություն չէր մոռցած իր հետ բերել Մեսրոպի և Պողիկի լուսանկարները: Հարություն դրավ զանոնք դագաղին մեջ, մորը ճիշտ կուրծքին վրա և թևերը խաչածնեց վրա:

Աղավնին չէր զլացած պատարագին ներկա ըլլալ խորին տխրության մեջ, բայց մինչև գերեզմանոց չեկավ:

Հողը թափեցին Աննա խաթունի տատապալից ոսկորներուն վրա, և անոր համար ամեն ինչ վերջ գտավ այս աշխարհի վրա:

Հարություն տուն վերադարձին քաշվեցավ սենյակ մը և չուզեց այցելողներուն երևալ:

Ամեն մարդ թող իրեն գործին երթա, կըսեր:

Բայց Հաճի Մարկոս աղա բոլոր «սիրտ առնողները». ընդունեց և գրեթե ամենուն ալ պատմեց հետևյալ պատմությունը:

Մեր Աննիկին մեռնելու պատճառը ան անզգամ հարսն էր, հինգշաբթի օրը ելավ գնաց մոտը, աղաչեց, խնդրեց որ տուն վերադառնա և անոթի մորը տունը անոթի չի կենա, բայց անզգամը ոնտեր էր քովեն: Աննիկը սիրտը կոտրած տուն եկավ, գլուխը դրավ բարձին վրա և ան դնելն էր որ դրավ, ա՛լ ոտքի չի կանգնեցավ, և այսօր ալ թաղեցինք խեղճ կինը: Մեկու մը որ հարս չի գա՝ չի գար, մեզի հարս չեկավ, ինչ ըրինք, ինչ չըրինք, բան մը չեղավ, վերջը-վերջը փախավ տունեն գնաց:

Հարություն գիտեր, որ իր հայրը բոլորովին պիտի խեղաթյուրեր պատմությունը, բայց չէր ուզեր գալ և այցելողներու ներկայության խայտառակել զինքը:

Շատերը պատարագին ներկա գտնվեցան պարզապես տեսնելու Աղավնին, որուն մեկուսացում են ետքը, ինչպես գիտենք, առասպելներ կը պատմվեին: Աղավնին երբեք չէր փոխված, միևնույն աղջիկն էր, բայց զգալիորեն նիհարցած, սև հագուստներ էր հագած և պատարագին ատեն մռայլ և ընկճված երևույթ մը

ուներ: Բայց թաղեցի բամբասող կնիկներ կրցին նոր առասպելներ հյուսել անոր շուրջը .

Տեսա՞ր, մեջքը ետին կը քաշեր, կըսեին քի սախտեր է, սուտ չէ:

Կեսարոջ զարկածը պելլու էր, տեսա՞ր ինչպես կաղ կը քալեր, կըսեն քի կեսարը երկաթով ոտքին է զարկեր:

Եվ այսպիսի սուտ տարածայնություններ, որոնք, հա՞րկ կա ըսել, բովորն ալ շինծու էին: Կային պարկեշտ կիներ, որոնք կըսեին.

Քա՛, անա՛մ, ինչ որ կըսեն, սուտ է, աղջիկը ինչ որ էր, ան էր, բան մըն ալ չի կա:

ԺԴ

Աննա խաթունի թաղումեն հետո երկու նամակներ դրկվեցան Ամերիկա: Մեկը գրված էր Հարությունի կողմեն, իսկ երկրորդը՝ Հաճի Մարկոս աղայի:

Հարություն կը գրեր.

«Սիրելի եղբայրներս,

Երեկ, կիրակի, հողին հանձնեցինք մեր մայրիկը կարճ հիվանդութենեն մը հետո: Բժիշկները ըսին, որ այս հիվանդության պատճառը եղած է երկար տարիներու ցավ մը, որ կամաց-կամաց խեղճ կնոջ թոքերը մաշեցուցեր է: Դուք գիտեք այդ ցավը, որ վերջերս, ինչպես Պողիկը լավ գիտե, ավելի վատ կերպով անդրադարձավ մորերնուս վրա: Այս մարդը բուրբիս ալ գլուխը պիտի ուտե, կրնա ըլլալ, որ սուտ-փուտ բաներ գրե, չի հավատաք: Ելավ մայրերնիս դրկեց Աղավնիին քով, որ տուն բերե, Աղավնին չեկավ, ես ալ համամիտ չէի, որ գար, որովհետև այս գազանը պակաս մնացածը պիտի լրացներ, մայրերնիս տուն դարձին հիվանդ պառկեցավ և ալ ոտքի չելավ, բժիշկները ըսին ինձի, որ անմիջական բանի մը արդյունք չէ այս հիվանդությունը, այլ երկար տարիներու մաշում: Ես ձեզմե մեկ խնդրանք ունիմ շուտով Աղավնին տանեք ձեզ մոտ, իմ մասին մի մտածեք, ես ալ կերպով մը ինքզինքս արտասահման կը ձգեմ, այս մարդուն քով կենալ, մորս մահվրնեն հետո, չըլլար:

Կարոտներով՝ Հարություն»:

Իսկ Հաճի Մարկոս աղա կը գրեր.

«Միրելի գավակներս Մեսրոպ և Պողիկ.

Այս գրովս կուզեմ ձեր որպիսությունը հարցնել, եթե մեզ կը հարցնեք մինչև գիրս փա՛ռք աստծո ողջ և առողջ ենք, բայց դժբախտություն մը պատահեցավ, այդ դժբախտության պատճառն ալ մեր անզգամ հարսն էր: Մայրերնիդ երեկ հողին հանձնեցինք, ի տեր աստված փոխադրվեցավ: Մեռնելեն 8 9 օր առաջ գնաց անզգամ հարսին մոտ աղաչելու և աղերսելու, որ տուն գա, բայց անզգամը մերանցը տունեն վռնդեր էր, մորերնուդ սիրտը կտտրած, ետ եկավ, գլուխը դրավ բարձին ու ա՛լ վեր չառավ, կըսեն քի անզգամ հարսը գլխուն հատ մը զարկեր է, վասնզի ամբողջ հիվանդության

ատեն գլուխս, գլուխս կըսեր ու կերթար: Քիչ գրես շատ իմացեք, որ մորերնուդ մահվան պատճառը իմ մեծ տղուս Մեսրոպին անզգամ կինը եղավ: Ինչ որ եղավ՝ ինձի եղավ, Արթինը մտեր իրեն օդան, դուրս չելլեր և հետս չի խոսիր, ան անզգամն ալ դուրսերը հագար բաներ կը խոսի, ես մնացի տան անկյունները, աստված ինձ օգնության հասնի: Միակ մխիթարանքս դուրք եք, աստված ձեզ պահե, ամե՛ն...

Հայրերնիդ՝

Հաջի Մարկոս աղա»:

Պողիկի ներկայությունը բավական էր, որ Մեսրոպ կարենար ճշմարտությունը տեսնել այս երկու նամակներուն մեջ:

Հաճի Մարկոս աղա Մարտիկյան բացարձակապես կը ստեր, կը խեղաթյուրեր խնդիրները: Մինչև այս նամակները հասնիլը Պողիկ կրցած էր արդեն Աղավնիի ճամբու ծախսը ճարել և նաև մաս մըն ալ օգնել իր եղբոր՝ իր փոխգրի պարտքը վճարելու համար: Աղավնիի ճամբու ծախսը դրկեցին Հարությունին՝ պատվիրելով, որ առանց աղմուկի ճամբա հասն Աղավնին և խնդրեցին Հարությունեն նաև, որ եթե կարելի է տանի Աղավնին և հորերնուն հետ հաշտեցնե Ամերիկա մեկնելե առաջ:

Կը կարծե՞ս, որ Արթին դավաճանություն մը ընէ և դրամը առնելուն իրեն համար գործածէ և Աղավնիին շիտա, կասկած հայտնեց Մեսրոպ:

Պողիկ գայրացավ այս խոսքին վրա, որ մինչև անգամ Հարությունի վրա կը կասկածէր իր մեծ եղբայրը:

Հայրս որ դավաճանեց, ինչո՞ւ եղբայրս չի դավաճանէ, ըսավ Մեսրոպ:

Պողիկ այս խոսքին վրա լեզուն վար դրավ և ոչինչ չպատասխանեց:

Մեսրոպ Պողիկեն գատ ոչ ոքի չէր հավատար այլևս իր հոր արարքներէն ետքը, ի բնէ արդեն քիչ մը կասկածոտ էր, ավելի և ավելի խորացուց իր կասկածելու բնավորությունը:

Իրենց մոր մահվան լուրը առնելէ ետքը՝ այլևս ոչ Մեսրոպ և ոչ ալ Պողիկ հորերնուն նամակ գրեցին, միայն կը գրեին

Հարությունին և անոր նամակին մեջ ալ ոչ մեկ բարև չէին հիշեր: Դրամ ուղարկելն ալ կտրեցին, միայն Աղավնիի ճանապարհի ծախսը դրկած ատեննին գրեցին, որ այդ դրամը քիչ մը շատ է, ավելցածն ալ ինք կրնար գործածել տան պետքերուն համար:

Դարձյալ Մեսրոպն էր, որ երբեմն Պողիկին կըսեր.

Այդ մարդը ըրածը ըրավ, բայց մենք պարտականություն ունինք քիչ թե շատ հոգատարություն մը ընելու, բայց Պողիկ անհողդողդ կը մնար իր հոր հանդեպ տածած ատելություններով մեջ:

Մորս մահվանէն ետքը ես ոչ մեկ պարտականություն չեմ գգար այդ գազանի հանդեպ . հիմա կուրանամ, որ այդ մարդը իմ հայրս եղած է, կըսեր:

Մեսրոպ չէր կրնար հաշտվիլ այդ գաղափարին հետ և միշտ կը պնդէր, որ ամիսն անգամ մը քիչ մը դրամ ուղարկելու է:

Թերևս դուն աչքովդ չի տեսար, ատոր համար չես գգար, կը պատասխանէր Պողիկ, եթէ տեսնայիր, այդպես կակուղսիրտ չպիտի ըլլայիր:

Մեսրոպ չի համոզվելով գաղտնի 5 ոսկիի փոխագիր մը առավ և դրկեց հորը առանց որևէ նամակի: Պողիկ որևէ տեղեկություն չունեցավ այս խնդիրեն, և Մեսրոպ իր շաբաթականը տուն բերած աստենը, որովհետև բոլոր հաշիվները Պողիկի ձեռքը անցած էին, ստեց, որ շաբաթականըն կտրած էին:

Պողիկ հավատաց, որովհետև կը խորհեր, թե Մեսրոպ այդպես անխելություն չպիտի ըներ:

Մեսրոպ խղճի տեր մարդ մըն էր: Տրամաբանության պակասը մարդուն մեջ կուժեղացնե խիղճը և այդ մարդը կը դարձնե իր անգոր, անկամ և մինչև անգամ աննկարագիր գերին:

Մեսրոպի մեջ ողբերգականորեն կը պակսեր տրամաբանելու, դատելու գործունը, ըստ որուն անիկա օժտված էր խղճով և հիվանդագին զգացողությամբ մը:

Անիկա երբեք չէր կրնար մտածել, որ հայրը գիշերանց գացեր էր իր կնոջ ննջասենյակը և ուզած էր բռնի կերպով շնանալ անոր հետ

միմիայն իր բացակայութենեն օգտվելով: Իսկ Պողիկ այդպես չէր . ուներ ուժեղ, անողոր և անգութ տրամաբանություն, կը դատեր դեմքերն ու դեպքերը պաղարյունությամբ և իմաստությամբ:

Իմ հայրս բոլորովին անպետք ու անպետք ըլլալէ ավելի վնասակար անասուն մըն է, կը հայտարարեր անիկա:

Մեսրոպ իր հոր նկատմամբ այդպես չէր կրնար արտահայտվիլ, իր հոր համար անասուն բառը չէր կրնար գործածել:

Շամենայնդեպս Պողիկ կրցավ Մեսրոպը իր ձեռքին տակ առնել և ուզածին պես գործածել:

ԺԵ

Շաճի Մարկոս աղա իր կնոջ մահվրնեն ետքը գրեթե մնաց միս-մենակ:

Շարություն առևտրական տան մը մեջ կաշխատեր առավուտյան արևածագեն մինչև արևամուտ, գործի ժամեն ետքն ալ դուրսը կերթար և կը ճաշեր և

իրիկունները շատ ուշ ատեն տուն կը վերադառնար միայն քանալու համար, գրեթե հոր երեսը չէր տեսներ: Հայրը շատ անգամներ դիտմամբ չէր քանար, կսպասեր իր տղուն, բայց տղան տուն գալէ ետքն ալ հագիվ երկու խոսք կը փոխանակեր հետը և կը քաշվէ իր առանձնասենյակը: Այդ մէկ քանի խոսքի փոխանակությունն ալ ուրիշ բան չէր, եթե ոչ հարցնել, թե արդյոք Ամերիկայեն նամակ կա՞:

Հաճի Մարկոս աղա Աննա խաթունի մեռնելու ընթացքին շատ բան դրած էր իր միտքը, որ պիտի ըներ պակաս մնացածը պիտի լրացներ բայց իր կնոջմեն հետո, երբ գտավ Հարությունի պաղ վերաբերմունքը, տղոց նամակ կտրելը՝ վերին աստիճանի խեղճացավ և գլուխը կախեց իր ուսերուն վրա, լեզուն առավ վար և իր համրիչին ապավինած՝ քաշվեցավ մէկ կողմ և սկսավ տխուր, մոայլ և անգութ կյանք մը վարել:

Երբ Աննա խաթունի քառսունքը լնցավ, մէկ քանի բարեկամներու, քահանային և ժամկոչին հետ միասին գացին գերեզմանոցը օրհներ կատարելու համար: Այդտեղ Հաճի Մարկոսի սիրտը փլավ և սկսավ բարձր ձայնով և իրական և խոր թախիծով մը արտասվել, կարծես թարմ դիակը եղած ըլլար իր առջև .

Հիմա գիտցա, որ մեռեր ես, հիմա խելքիս կը պառկի, որ աշխարհքին վրա ամենեն թանկագին քարն եմ կորսնցուցեր, վա՛յ, վո՛ւյ, վա՛յ, վո՛ւյ . . .

Բարեկամները ուզեցին մխիթարել, բայց Հաճի Մարկոս աղա մխիթարության ոչ մէկ կետ չէր գտներ իր շուրջը:

Տղաքս գացին, ալ նամակ չեն գրեր, դրամ չեն խրկեր, մէկ տղաս ամիսն անգամ մը հետս կը խոսա, քու տեղ, ես պիտի մեռնեի, Աննի՛կս, մե՛կ հատիկ Աննիկս:

ներկաներն անգամ զգացվեցան ծերունի մարդու արցունքներեն, որ բուռերով կը թափվեր իր կնոջ թարմ հողակույտին վրա:

Հարստությունս ամբողջ գնաց, մնացեր եմ տղոցս կարոտին, անոնց ձեռքը պետք է նայիմ, որ ինձի քանի մը փարա տան, ե՛ս պիտի մեռնեի, դուն ինչո՞ւ մեռար,

երկու ոսկի շունիս, որ Աննիկիս վրա քար մը քաշել տամ:

Բայց քառսունքի արարողության եկող իր բարեկամները շարունակեցին մխիթարական տափակ և ծամծամված խոսքեր ըսել և տուն տանիլ գինքր:

Քահանան ալ ընկերացավ և աղոթք մըն ալ տան մեջ կարդալե անմիջապես ետք «մնաք խաղաղությամբ» քաշեց, որովհետև հասկցավ, որ տան մեջ ճաշի պատրաստություններ չէին տեսնված, ինչպես ամեն տեղ սովորություն կար ընելու:

Այդ գիշեր շարություն երբեք տուն չեկավ: Հաճի Մարկոս մեկ քանի մոտիկ հյուրեր ունեցավ, որոնք շուտով ձգեցին և գացին, թողելով Հաճի աղան բոլորովին մինակ:

Այդ գիշերվան մինակությունը կնոջ մահվան առաջին քառսունքի գիշերը պատճառ եղավ, որ Մարկոս աղա ինքն իր մասին քիչ մը մտածե: Ամենն լքված էր, հետզհետե քարացած համոզում կը գոյացներ, որ դրամապես ալ չպիտի օգնեին և ինք պետք էր իր գլխուն ճարը նայեր:

Իր բոլոր դժբախտությանց պատճառը կը գտներ իր հարսը, որ տանն բաժնված էր, ամենուն առջև տունը խայտառակության առարկա դարձուցեր ու փչացուցեր էր:

Հաճի Մարկոս աղայի կյանքը դառն ու մռայլ կանցներ այսպես, գրեթե տառապանքի մեջ, տառապանքի մը, որ տակավին չէր համապատասխաներ այն տառապանքին և դժբախտության, որ ինքը պատճառած էր ուրիշներու:

ԺԶ

Որքան որ շարություն ջանաց ծածուկ պահել Աղավնիի ճամփորդության համար եկած դրամի խնդիրը, բայց չի հաջողեցավ, որովհետև անցագիր առնելու համար ստիպված էր երթալ թաղի մեկ քանի պաշտոնյաներու, ստորագրել տալ անոնց Աղավնիի ծննդյան թուղթերը: Աղավնիի Ամերիկա մեկնելու լուրը կայծակի արագությամբ տարածվեցավ քաղաքին մեջ, Հաճի Մարկոս աղայի համար հարված մըն էր լուրը: Տղաքը ո՛չ նամակ կը գրեին իրեն և ո՛չ ալ դրամ կը

դրկեին, իր ստացած 5 ոսկին ալ ողորմության պես հասած էր իրեն առանց որևէ նամակի և իր կնոջ մահվան առթիվ առանց մխիթարական անհրաժեշտ խոսքերու:

Այդ գիշեր մտածեց ինքն իր համար խանութ մը բանալ և առևտրով զբաղվիլ, բայց ե՞րբ Հաճի Մարկոս աղա փոքրիկ ծրագիրներով և այդ ծրագիրներու համեստ գործադրությամբը գոհ մնացած էր:

Անիկա սկսավ խոշոր խանութի մը ծրագիրը երևակայել և երբ առավոտ եղավ և սկսավ գիշերվան մտածումներուն վրա նայիլ ցորեկի անողոք իրականությամբը՝ գտավ, որ իր ծրագիրները շատ խոշոր էին և պետք եղած դրամագլուխը չունեիր հաջողությամբ պսակելու համար գայն:

Հաճի Մարկոս աղա եթե դրամագլուխ ալ ունենար՝ չէր կրնար խոշոր գործ ընել, որովհետև երբեք չէր ըրած: Անիկա կը կարծեր, որ ամեն խանութ, ամեն առևտրական գործ ինքն իրեն կը դառնար, միայն դրամագլուխն էր հարկավոր:

Ապա և ուրիշ հսկա արգելք մը կուգար և մոայլ ուրվականի մը նման կը ցգվեր իր առջև իր հպարտությունը:

«Բոլորը պիտի հաշեն, որ Հաճի Մարկոս աղան վերջը-վերջը քթին հովը իջեցուց և ելավ ու տառապայի տակ մտավ»,

կը մտածիր ինքն իրեն և որոշում կուտար ի վերջո մնալ տան մեջ, կերպով մի իր կյանքը քաշքշել և մեռնիլ ու երթալ:

Հաճի Մարկոս աղա մտածեց երթալ կառավարության և անցագրի դժվարություններ հարուցանել, բայց արդեն ամեն բան գրեթե վերջացած էր, և կառավարության առջև հարսը երբեք կապված չէր նկատվեր կեսայրին հետ:

Հարությունի համար իր հոր ըրած՝ Աղավնիի ճամփորդության դժվարություններ հանելու վերջին ճիգերը երևցան կեղտոտության ամեննն ցցուն տեսակը:

Այդ սրտով դուն պիտի մնաս անկյունները և պատի տակերը քու ծերության օրերուդ և ոչ ոք չպիտի գտնես, որ քեզի օգնե, ըսավ Հարություն համոզված շեշտով և զայրույթով մը:

Ես բան մը չեմ ըներ, իրենց ըրածներուն փոխարեն կուգեմ ընել, պատասխանեց
Հաճի Մարկոս աղա:

Դուն ինձի պարզորեն ըսե, թե ո՞վ ինչ է ըրած քեզի:

Իհարկե Հաճի Մարկոս չի կրցավ որևէ բան գտնել, որ մեկն ու մեկը իրեն
թշնամություն ըրած էր:

Ինչո՞ւ ինձի նամակ չեն գրեր, ինչո՞ւ մորդ մեռնելեն ետքը դրամ չեն դրկեր,
հարցուց Հաճի Մարկոս Հարությունն:

Այդ բոլորը տեղի ունեցած են քու բոլոր ըրածներեդ վերջը, մարդիկ մարդ են և
քար չեն, որ դիմանան, մարդիկ արժանապատվություն ունին, սիրտ ու
զգացումներ ունին:

Անոնք ունին, ես չունի՞մ, հարցուց հայրը:

Ո՛չ, դուն չունիս, եթե ունենաս, այդպես բաներ չես ըներ, պատասխանեց
Հարություն:

Ի՞նչ կընեն:

Ալ ի՞նչ պիտի ընեիր հարս ծեծել, հարսին նամուսին դայնալ, կնիկ ծեծել,
պոռալ-կանչել, դրացիները թափել տունը:

Հաճի Մարկոս չի պատասխանեց, բայց այնքան սրտին առավ, որ նստավ և
լացավ:

Այս լացն ալ վերջերս հնարած էր, կր կարծեր, որ կրնար այդպիսով
ազդեցություն գործել:

Հարությունի տված պատասխաններուն վրա Հաճի Մարկոս

վայրկյան մը մտածեց անոր քթին բերնին հատ մը իջեցնել, բայց հիշեց, որ
Պողիկին վրա չի կրցավ ի գործ դնել այդ, ո՞ր մնաց Հարությունին վրա, որ
լուսկյաց էր, քիչ կը բարկանար, բայց անգամ մը որ բարկանար, այլևս աստված

այնտեղ գործ չուներ:

Հարություն կարդաց Ամերիկայեն գրված նամակը Աղավնիի, որուն մեջ շեշտված էր, որ Աղավնին վերջին անգամ հաշտվեր կեսրայրին հետ և ապա ճամփա իյնար:

Աղավնին համաձայնեցավ առանց որևէ խոսքի, քանի որ անցագիրը գրպանը դրած պիտի ըլլար, ալ ինչե՞ն պիտի վախնար: Հարություն միևնույն նամակը կարդաց իր հորը և հայտնեց, որ Աղավնին համաձայնություն տված էր գալու տուն և հաշտվելու, բայց Հաճի Մարկոս աղա կտրուկ կերպով պատասխանեց.

Շան երեսը չեմ ուզեր տեսնել:

Հարություն խոսքը չերկարեց, գնաց Աղավնիի մոտ և ըսավ, որ իր հայրը չէր համաձայներ, այնպես որ ինք հանձն կառներ գրել Ամերիկա, որ ինք այդ խնդրին մեջ անպարտ էր: Աղավնին ուրախացավ, որ կեսրայրը չէր համաձայնած:

Աղավնիի մեկնած օրը բավական մեծ բազմություն մը հավաքված էր ճամփու դնելու: Անոնցմէ շատերը թաղին բամբասող կնիկներէն էին, որոնք կրակի պէս վառող հետաքրքրությամբ մը եկած էին տեսնելու:

Աղավնին մնաս բարով ըսավ բոլոր ներկա եղողներուն լուռ ու մունջ ձևով մը, բայց իր մորն են բաժնվիրը եղավ շատ աղեխարշ: Աղավնիի մայրը ուրախ էր, որ իր աղջիկը պիտի երթար ամուսնին միանալու, բայց պիտի երթար շատ հեռավոր երկիր և գուցե երբեք չի կարենային գիրար տեսնել անգամ մըն ալ:

Թաղի կնիկներէն մեկ քանին չի մոռցան և չամչցան երթալու այն օրն իսկ Հաճի Մարկոս աղայի մոտ և բամբասանքներ ընելու:

Ծափով ու ծիծաղով ճամփա ելավ:

Տեսնայիր ինչպե՛ս կը խնդար, կարծես թե լեղունցն էր պատռեր:

Ես լսեցի, որ ըսավ, «Ինձի ընողին չի մնա»:

Հաճի Մարկոս աղա այս խոսքերուն վրա հետզհետե ջղագրգռվեցավ և ֆեսը վար առնելով և բազուկները վերամբարձ բռնելով՝ անիծեց.

Տեղ չի հասնի բարով, որ պատճառ եղավ իմ տղոցմես բաժնվելուս:

Աղավնին Հարությունեն բաժնվելե առաջ ըսավ.

Արթին աղա, իմ հասնելես ետքը՝ պիտի աշխատիմ, որ դուն այստեղ չմնաս:

Հարություն արդեն մտադրած էր անցնիլ արտասահման և ատոր համար ալ քչիկ-քչիկ դրամ մեկ կողմ կը դներ իր եղբայրներուն վրա բեռ չըլլալու համար:

ԺԸ

Աղավնին Ամերիկա հասնելեն ետքը Մեսրոպ և Պողիկ առանձին տուն մը վարձեցին Ուոդրի մեջ, կահկարասի գնեցին և սկսան սպրիլ խաղաղ և հանգստավետ կյանք մը: Կարծես այլևս պանդխտութենե ազատած էին, կերակուրները, գավառական նիստ ու կացերնին իրենց գավառի գծով, անոնց այնպես կը թվեր, որ վերադարձած էին Խարբերդ: Տուն վարձելեն մեկ քանի ամիս հետո եկավ իրենց միանալ իրենց հեռավոր հորեղբոր որդիներեն՝ Վահրամը, որ գվարթ, եռանդուն, սրախոս և կատակասեր երիտասարդ մըն էր:

Մեսրոպ տակավին կը մտածեր հոր մասին, անիկա ուներ ծնողասիրության գգացումներ: Պողիկ ալ, որքան որ զայրացած էր, բայց վերջապես համաձայնեցավ Մեսրոպին՝ մեկ քանի դոլար հորերնուն հասցնելու մասին:

Երբ Աղավնին կարծիքը հարցուցին, անիկա պատասխանեց.

Իր ըրածները իրեն թող մնան, ինչ որ կուզեք՝ ըրեք, ինձի խոսք չիյնար:

Մեսրոպի ականջին այս պատասխանը շատ լավ հնչեց:

Աֆերի՛ւ կնիկս, դուն մի՛ խառնվիր այդպես գործերու:

Աղավնին հեզնորեն ծիծաղեցավ և մոլտաց.

Շանը գործերուն ի՞նչ պիտի խառնվիմ:

Մեկ քանի դուրս ուղարկե այդ մարդուն, ըսավ

Պողիկ Մեսրոպին, բայց նամակ մի գրեր, անմիջապես երես կառնե, եթե նամակ
ալ պիտի գրես, իմ կողմես բարև և այլն չգրես:

Մեսրոպ ջանաց համոզել իր փոքրիկ եղբայրը, որպեսզի հինը մոռնա, քիչ մը
լայնախոհություն, մանավանդ լայնասրտություն ցույց տա, բայց որքան որ Հաճի
Մարկոս աղա համատեր, Պողիկն ալ անկե վար չէր մնար, տղա և հայր զիրար
չէին հավնե, բայց համատության մեջ իրարու կը նմանեին, ավելին՝ կը
գերազանցեին:

Մեսրոպ լռեց՝ ուրիշ առիթով ավելի մեղմ և ավելի նպաստավոր ձևով խոսքը
բանալու և Պողիկին առաջնորդելու դեպի լավագույն զգացումներ:

Խաղաղ էր տան մեջ անոնց կյանքը: Պոռացող, հայիտյող և բռնապետող
գոյություն չունե: Երկուքն ալ առավոտուն կերթային գործի և ժամը 5-ին
կուգային տուն՝ ճաշելու և շուտով անկողին երթալու:

Իսկ հարս Աղավնին ալ երբեմն-երբեմն խարբերոցիներու տուները այցելության
կերթար:

Խաղաղ էր կյանքը, բայց անհրապույր: Երբեմն Վահրամն էր, որ զվարթություն
կը բերեր տան մեջ:

Մեսրոպ իրիկունը տուն գալեն հետո սրունքները կը տնկեր և անկողնին վրա կես
ժամ կերկարեր հանգիստ ստանալու համար, ապա ոտքի կկանգնե՝ միայն
ճաշելու և անմիջապես անկողին մտնելու: Միայն երբեմն կը խոսեր, որուն նյութը
միշտ իր բոսին մասին էր:

Այսօր քիչ մը երեսը կը խնդար, կըսեր Մեսրոպ գոհունակությամբ իր բոսի
ժպիտը իր վրա հրավիրելու համար:

Պողիկ այդպես չէր սակայն:

Ասիկա արդեն անգլերեն լեզուն քիչ և շատ սորվեցավ, իր առաջին մարզանքները սկսավ ի գործ դնել ամերիկուհիներու վրա:

Պողի՛կ, խուզի՛ս, (գառս) այդ աղջիկները փորդ չեն կշտացներ, Էլի (օտար) աղջիկներ են, իրիկունները քունդ առ, որ մյուս օրը կարենաս գործիդ աղեկ նայիլ և փարա վաստկիլ:

Փորս կշտացնելու համար չէ, որ աղջիկներուն հետ կերթամ, կը պատասխաներ Պողիկ, ո՞վ աղջիկներով իր փորը կշտացուցեր է:

Մեսրոպ գլուխը կերերցներ, կը թթվեր, բայց չէր կրնար ավելի ազդեցիկ խոսքեր գործածել, որովհետև Պողիկի բնավորությունը հայտնի էր: Պողիկը կը սիրեր անկախությունը:

ԺԹ

Մեկ-երկու տարի հետո Հարությունն ալ հասավ Ամերիկա՝ թողելով Հաճի Մարկոս աղան միս-մենակ տան մեջ, թո՛ղ որ Հարությունի ներկայությունն ալ ընկերակցություն մը չէր ստեղծեր Հաճի Մարկոս աղայի համար:

Հարություն մեկնելե առաջ իր ճամփու ծախսեն ավելցածը տվավ իր հորը, ըսելով.

Ամերիկայեն ես քեզի կօզնեմ, տղոց ալ կը համոզեմ, որ նամակ գրեն:

Թոր դրամ դրկեն՝ անոթի չի մեռնիմ, Էլեմը (բուրբը, ողջ աշխարհը) վայերնին կուտա, ինձի նամակ պետք չէ, գրածնին ի՞նչ պիտի ըլլա որ... Խրատներ, ես խրատի պետք չունիմ, Պողիկին ըսե, որ խրատը իրեն պետք է, որ օտար երկրի մեջ շնութենե հեռու տուներնուս նամուսը ոտքի տակ չի տա:

Այս բուրբն ետքն ալ Մարկոս աղա դաս առած չէր թվեր . ասիկա կը պահեր տակավին իր երևութական անկախությունը, բայց չէր կրնար հրաժարիլ տնտեսական օգնութենե, որովհետև երբեք չէր ուզեր գիտցնել օտարներուն, որ իր հարազատ տղաքը երես են դարձուցեր իրմե և դրամական օժանդակություն անգամ չեն ըներ:

Երբ մեկն ու մեկը կը հարցնեն իր տղոց վրայոք, կը պատասխանեն.

Շատ աղեկ են, Մղտեսի Կարապետ, միշտ նամակ կատանամ, Հարությունը կը գրեն, որ տղաքը քեզ շատ են կարոտցեր, մեկ-երկու տարիեն պատրաստ եղիր, որ դուս ալ Ամերիկա գաս, հիմա չեմ գիտեր՝ կրերթա՛մ, չերթա՛մ:

Գնա՛, Հաճի աղա, կը պատասխանեն Մղտեսի Կարապետը, այստեղ կեցեր ես ի՞նչ պիտի ընես, գնա հարազատ տղոցդ քովը:

Հա՛, մոռցա ըսելու, որ հարսս ալ մախսուս բարև գրել տված էր և հատուկեն ձեռքերս կը համբուրեր, ավելցուցած էր Հաճի Մարկոս աղա. մի գուցե դիմացինը կասկածեր , որ հարսը տակավին կը շարունակեր քեն պահել իրմե:

Կերևի քթին հովը իջեր է, Հաճի աղա:

Որո՞ւ:

Հարսիդ:

Հա՛, քթին հովը շատ է իջեր, կը կարծեր, որ ես իրեն գերին պիտի ըլլայի այստեղ, հիմա խելոքցեր է, լավ է:

Դուրսերը այսպես խոսելով՝ Հաճի Մարկոս աղա հետզհետե Ամերիկա երթալու միտք մը սկսավ փայփայել:

Երբ մեկը բանի մը մասին շատ կը մտածե և շատ կը կրկնե՝ կամաց-կամաց այդ միտքը կսկսի իրեն բնական թվիլ:

Այսպես ալ եղավ Հաճի Մարկոս աղայի հետ, այնքան ուրիշներու Ամերիկա երթալու մասին խոսեցավ, որ ինքն ալ հավատաց, որ պիտի երթա:

Չէ՞ որ մի օր իր տղաքը Ամերիկայեն կը պաղատեին, որ իրենց մոտ երթար:

Սակայն այս երազները երկար կյանք չունեցան, որովհետև Հաճի Մարկոս աղան շուտով ինկավ անկողին:

Հիվանդությունը այս ծերունի և չար մարդուն համար դարձավ երկար, գրեթե անվերջանալի հոգեվարք մը: Ոչ ոք չուներ, որ գար մոտը և թաս մը ջուր տար խմելու, ինկած տան մեկ անկյունը, աղտոտության մեջ կորսված, ավելի և ավելի ծանրանալով իր հիվանդության մեջ:

Բժիշկները մասնավոր հիվանդություն մը չգտան Հաճի աղայի մեջ, անոնք հայտարարեցին, որ ծերության նշաններ էին և թե առաջ եկած էր շատ մտմտութե:

Հաճի աղան կը հագար, չոր և կոտրատող հագ մը, որ դուրս կը քաշեր իր թոքերը: Խնամքի պակասը գինք ավելի թուլացուց, քանի գնաց կմախքացավ, բայց ոչ ոք մտածեց մեղքնալ վրան, մտնել տունը և գեթ կողը դարձնելու համար ձեռք մը երկարելու:

Թո՛ղ սատկի, կըսեին իր շատ մոտիկներն անգամ, շանը մեկն է, ատոր վախճանը այդպես ալ պիտի ըլլար:

Հաճի աղան գիշեր և ցերեկ իր կինը կը փնտրեր, կուլար խաղեր կը կանչեր, նոր-նոր ինքնիրեն երգեր կը հորիներ և կերգեր իր Աննիկին վրայոք:

«Վա՛խ, յավրո՛ւս, վա՛խ, ես այն օրը մեռա, երբ դուն դիմացի գերեզմանոցը գաղթեցիր», կըսեր ինքնիրեն Հաճի աղան և կը հառաչեր:

Իր հիվանդության առաջացած ատեններն էր, երբ նամակ մը ստացավ Ամերիկայէն իր երեք գավակներէն ալ ստորագրված, որ կը հայտարարեր քիչ դրամ ծախսել, շոայություններ չընել, որովհետև դժվար էր Ամերիկայի մեջ դրամ վաստկիլ:

Արդար ըլլալու համար պետք է ըսել, որ Հաճի Մարկոսի չէր բավեր անգամ դրկած դրամը և ատիկա իր գավակներն ալ գիտեին, բայց դիտմամբ գրած էին, որպեսզի մի գուցե իրենց Հաճի աղա հայրը չուզեր վերադառնալ հին տան սովորություններուն, որովհետև Հաճի Մարկոս գրած էր ատկե առաջ, որ իրենք պետք էին այնքան դրամ ուղարկել, որ գոհացներ գինքը և ապա կարենար փրկել

իրենց տան համբավը:

Այս նամակը Հաճի Մարկոս աղայի վրա ավելի ծանր ազդեցություն ըրավ, քան իր գավակներուն այն ձևով հեռանալը ոչ թե տունեն, այլ իրմե:

Իր վերջին օրերուն մեջ էր, երբ Աղավնիի մայրը ելավ եկավ Հաճի Մարկոս աղայի մոտ, մոռնալով սուրբի նման անցյալը իր բոլոր խայտառակություններով և պատրաստակամություն հայտնեց խնամելու զինքը:

Աղավնիի մորը խորհուրդ տված էին չերթալ, որովհետև խորհուրդ տվողները համոզված էին, որ Հաճի Մարկոս աղան պիտի մերժեր իր ծառայելու տրամադիր ըլլալը, սակայն անհկա շատ սիրալիր ընդունեց իր խնամին, բայց ըսավ.

Խնամի՛, քեզի նեղություն կըլլա, այսպես եկեր ենք, այսպես ալ կերթանք:

Չէ՛, Հաճի աղա, Աննա խաթունին պարտականությունը կուզեմ ես կատարել, պատասխանեց Աղավնիի մայրը:

Հաճի Մարկոս բավական ճգնեցավ անոր բարության տակ շիյնալ, բայց իր խնամին պնդեց:

Ամեն առավոտ Աղավնիի մայրը կուգար Հաճի աղայի տունը, կավլեր, կը մաքրեր, իր հագուստները կը լվար, իր գիտցած դեղերը կը գներ և կերթար՝ իրիկունը դարձյալ գալու և գիշերը մինչև ուշ ատեն խնամելու և երթալու տուն:

Հաճի աղան անչնալով կը խոսեր անոր հետ, կզգար խորին պատկառանք մը այդ կնոջ հանդեպ, որուն աղջիկը առանց պատճառի, խայտառակ ըրած էր օտարներու առջև, ծեծած և վերջը-վերջը ստիպած տունեն հեռանալ:

Խնամի՛, կըսեր երբեմն Հաճի աղան, չար լեզուները թերևս քեզի սխալ հասկցուցեր են, որ ես իմ հարսիս հոգ չեմ տարած, բայց աստուծո առջև կերդվնամ, որ սուտ եմ:

Հաճի աղա, հիվանդ ես, այդպիսի բաներու մասին մի՛ մտածիր, մոռցիր, որ երթա:

Հաճի աղան իսկապես կգգացվեր և կարծես խոր գոջում գգացած ըլլալով, միշտ կը խոսեր իր հարսին մասին:

Աղեկ աղջիկ էր, բայց միտքը դարձուցին, կըսեր իր մորը:

Աղավնիի մայրը, առանց ականջ կախելու այդ խոսքերուն՝ կը շարունակեր իր խնամքները:

Բայց Հաճի Մարկոս աղա չի կրցավ ավելի երկար դիմանալ, իր հիվանդության վեցերորդ ամիսն էր, երբ իր աչքերը գոցեց ընդմիշտ:

Անոր մահը սարսափելի եղավ:

Մեռնելն երեք օր առաջ սկսավ պրկումներ գգալ և անասնական ոռնոցներ հանել, իր անկողնին բոլոր ճերմակները պատռտել:

Կարծես կյանքի մեջ իր բոլոր ըրածները դեմը եկան և դներու նման տնկվեցան դեմը: Կը պոռար, օգնություն, կաղերսեր և ապա թուլացած կիյնար:

Հաճի Մարկոս աղայի հուղարկավորությունը կատարվեցավ շքեղ, որովհետև ամեն անոնք, որոնք չեկան գինքը տեսնել հիվանդության ատեն, բայց չի մոռցան մասնակցիլ հուղարկավորության:

Հաճի Մարկոս աղայի գավակները իրենց հոր մահվտնեն ետքը կտրեցին իրենց բոլոր հարաբերությունները երկրի հետ, միայն Աղավնին էր, որ նամակ կը գրեր իր մորը և երբեմն-երբեմն ալ դրամ կուղարկեր:

Հաճի Մարկոսի մահը ոչ իր ծանոթներուն և ոչ ալ իր գավակներուն վրա ազդեց:

Երբ Պողիկ և Մեսրոպ իրիկունը տուն եկան՝ Հարություն հաղորդեց այդ լուրը:

Մեսրոպ քիչ մը տխրեցավ:

Ինքն իր ձեռքովը ըրավ, ըսավ:

Իսկ Պողիկը բացականչեց.

Իրա՞վ կըսես:

Աղավնին ոչ մեկ, կարծիք չի հայտնեց այդ մասին, բայց երբ լուր եկավ, որ իր մայրը խնամած է գայն իր վերջին օրերու մեջ, հարեց .

Նորեն մա՛յրս . . .

1922 թ .